

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

Riskupplysning på bank

- *en pilotstudie om bankanställdas moraliska medvetenhet*

Kandidatuppsats

Anna Staffas 860329

Lisa Strand 850222

Handledare:

Gudrun Baldvinsdottir

**Företagsekonomi/
Externredovisning**

Höstterminen 2010

Sammanfattning

Examensarbete i Företagsekonomi, Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet, Externredovisning, Kandidatuppsats, Ht 2010.

Författare: Anna Staffas och Lisa Strand

Handledare: Gudrun Baldvinsdottir

Titel: Riskupplysning på bank – en pilotstudie om bankanställdas moraliska medvetenhet

Bakgrund och problem: Banker är en viktig institution i vårt samhälle, och i den senaste finanskrisen var bankerna en viktig aktör. Detta i och med de subprime-lån som var en av orsakerna till krisen utbrutt, vars redovisning inte innehöll tillräckligt med information om riskerna. Som ett gensvar på den pågående krisen valde IASB att göra förändringar i IFRS 7, som behandlar upplysningar av finansiella instrument. Krisen vittnar om att bankers agerande kan medföra stora konsekvenser för samhället. De som är anställda inom bank har därför ett stort samhällsansvar, eftersom redovisningen av risker, trots ändringen i IFRS 7, lämnar utrymme för subjektiva bedömningar av vilken information som skall tillföras den. Det är högst önskvärt att anställda som skall ta beslut om detta, har en förmåga att värdera situationen utifrån många olika perspektiv. Då den anställda kan ha motstridiga intressen på sig, dels som anställd och dels som samhällsmedborgare, kan det vara svårt att veta vilka intressen som skall ha företräde gentemot andra. Vid ett sådant övervägande är det av vikt att beslutsfattaren väger in många olika faktorer i sitt resonemang och att beslutsfattandet sker på etiskt försvarbara grunder. Uppsatsen kommer därför att studera vilken förmåga till etiskt resonemang bankpersonal har.

Syfte: Syftet är att undersöka bankanställdas förmåga att resonera etiskt, samt vad som kan påverka det etiska resonemanget.

Metod: Uppsatsen har ett kvantitativt angreppssätt, och dess primärdata har samlats in med hjälp av en web-baserad enkät. Författarna har använt sig av Defining Issues Test, framtagen av James Rest, som enkätverktyg. Studiens respondenter är anställda inom bank. Studien är en pilotstudie, och kan ses som ett första utkast i en fortsatt studie om förmåga till etiskt resonemang.

Resultat och slutsatser: Författarna fann att bankpersonal inte uppfyller den förmåga till etiskt resonemang som krävs för att de ska kunna göra en korrekt tillämpning av IFRS 7. Studiens resultat visar på att ålder och anställningstid har en negativ påverkan på det etiska resonemanget, medan kön och utbildningslängd inte innebar något samband. Bankpersonals p-värde kan likställas med det som uppmäts för revisorer i en annan studie. Två studier som gjorts på studenter, har fått fram ett generellt högre p-värde än det för bankpersonal.

Förslag till vidare forskning: Då studien är en pilotstudie, lämnas som förslag till vidare forskning att genomföra en liknande studie, men på ett statistiskt representativt urval. En annan infallsvinkel som författarna funnit intressant att undersöka är att göra en närmre granskning av vilken riskupplysning som ges i bankernas redovisning. Även att genomföra en undersökning, likt DIT, på anställda som har som främsta syssla att just tillämpa IFRS7.

Nyckelord: Defining Issues Test, Etik, Kohlbergs moralutvecklingsteori, Bank

Förord

Under skrivandeprocessen har författarna haft hjälp av omgivningen, i form av konstruktiv kritik och andra nyttigheter. Vi vill tacka vår handledare Gudrun Baldvinsdottir för hennes engagemang och råd i med- och motgång. Vi vill även tacka de respondenter som medverkade i studien, utan dem ingen uppsats! Slutligen vill vi visa stor uppskattning för våra nära och kära som orkat med oss, och som varit ett stort stöd då vi behövt det allra mest.

Göteborg, 2011-01-24

Anna Staffas

Lisa Strand

Innehåll

1.	Inledning.....	5
1. 1.	1 Problembakgrund.....	5
1. 2.	2. Problemdiskussion.....	7
1. 3.	3 Frågeställning	8
1. 4.	4 Syfte.....	8
2.	Metod.....	9
2. 1.	1 Angreppssätt	9
2. 2.	2 Informationsinsamling.....	9
2. 2. 1.	2. 1 Sekundärdata.....	9
2. 2. 2.	2. 2 Primärdata.....	10
2. 3.	3 Defining Issues Test	10
2. 3. 1.	3. 1 Bakgrund.....	10
2. 3. 2.	3. 2 Exempel	11
2. 3. 3.	3. 3 Fördelar	13
2. 3. 4.	3. 4 Nackdelar.....	14
2. 3. 5.	3. 5 Studiens trovärdighet.....	14
2. 3. 6.	3. 6 Moral Judgement Intervju.....	14
2. 4.	4 Respondenter	15
2. 5.	5 Källkritik	15
2. 6.	6 Förstudie.....	16
3.	Referensram.....	17
3. 1.	1 Kohlbergs Moralutvecklingsteori	17
	Premoralisk nivå	17
	Konventionell Nivå	18
	Principiell nivå	19
	Kritik mot Kohlbergs moralutvecklingsteori.....	19
4.	Tidigare studier.....	20
4. 1.	1 Ålder	20
4. 2.	2 Kön.....	20
4. 3.	3 Utbildning	21
4. 4.	4 År i arbetslivet	22
4. 5.	5 Studenter.....	22
4. 6.	6 Revisorer.....	23

5. Resultatsammanställning	25
5. 1 Undersökning 1.....	25
5. 2 Undersökning 2.....	27
5. 3 Genomsnitt av undersökning 1 och 2.....	28
6. Analys	29
6. 1 Kön.....	29
6. 2 Ålder	30
6. 3 Utbildning	31
6. 4 År i arbetslivet	32
6. 5 Studenter.....	33
6. 6 Revisorer.....	34
7. Slutsats	35
Vilka faktorer påverkar bankanställdas moraliska medvetenhet?.....	35
På vilket sätt påverkar moralisk medvetenhet beslut avseende riskupplysning i redovisningen?36	
Förslag till vidare forskning	37
Källförteckning.....	38
Bilaga 1	40
Bilaga 2	42
Bilaga 3	47
Figur1 Kohlbergs tre nivåer	17

1. Inledning

I det inledande kapitlet presenteras problembakgrund för att skapa intresse hos läsaren samt för att visa ämnets relevans. Därefter diskuteras problemet mer specifikt, vilket slutligen mynnar ut i uppsatsens frågeställning och syfte.

1. 1 Problembakgrund

Banker är en viktig institution i vårt samhälle.¹ En uppgift som åligger dem är att vara intermediär och förmedla överskott och underskott av medel mellan två parter. De ska förvandla likvid inlåning till likvid utlåning, och tar i och med det på sig risk. Denna risk har de senaste åren ökat och under den senaste finanskrisen uppdagades det vilka negativa konsekvenser det kan få.²

Innan 2006 var det högkonjunktur som rådde och ekonomin var stark på många håll. I USA hade företagen överskott och banker kunde öka sin utlåning. Som en följd härav, erbjöd de amerikanska bankerna kunder med sämre återbetalningsförmåga att ta förmånliga bolån. Bankerna förlitade sig på att priserna på bostadsmarknaden skulle fortsätta stiga, vilket sågs som en säkerhet för att kunna betala ränta samt amorteringar. Dessa lån har kommit att kallas för subprime-lån.³

Under 2006 började konjunkturen vända nedåt, och i samband med detta skärptes villkoren för låntagare i form av stigande räntor. Allt fler fick sämre betalningsförmåga och kunde inte behålla sina bostäder. Priserna på bostadsmarknaden sjönk nu kraftigt, vilket gjorde att många sålde med förlust. För bankerna innebar detta att de istället för vinster, i form av ränteintäkter, redovisade kreditförluster.⁴

I september 2008 försattes den amerikanska banken Lehman Brothers i konkurs av den amerikanska staten. Detta trots att både Barclays och Bank of America var spekulanter.⁵ Kravet de hade för att gå in som finansiärer, var att staten skulle ställa upp med en garanti. Detta krav gick den amerikanska staten dock inte med på, eftersom de ansåg att Lehman Brothers hade haft lång tid på sig att förbereda för en likviditetskris, utan att ha vidtagit några åtgärder.⁶ I samband med Lehman Brothers fall blev den globala krisen ett faktum.⁷

Vad som orsakade spridning till utanför den amerikanska gränsen, var att de amerikanska bankerna, däribland Lehman Brothers, hade sålt vidare fordringarna på dessa subprime-lån,

¹ www.swedishbankers.se

² www.riksbank.se

³ www.dn.se

⁴ www.dn.se

⁵ Brunnermeier, M, K. (2009)

⁶ Ibid

⁷ www.dn.se

som värdepapper till aktörer i andra länder.⁸ Istället för att samma bank som godkände utlåning, såg till att pengarna betalades tillbaka, slogs fordringar samman och utgjorde grunden för nya derivat.⁹ Eftersom redovisningen inte innehöll tillräckligt med information om vilken risk som var förknippad med dessa instrument, var andra banker ovilliga att låna ut till de som var drabbade.¹⁰

Mats Odell, kommun- och finansmarknadsminister under krisen, menade att en faktor som bidragit till finanskrisen, är att redovisningen inte innehöll tillräckligt med information kring hantering av de subprime-lån som USAs banker tog fram.¹¹ International Accounting Standards Board (IASB) är en oberoende organisation som tar fram standarder rörande redovisning.¹² Dessa standarder är principbaserade och grundar sig alla på IASBs föreställningsram.¹³ Föreställningsramen nämner just information, transparens, som en av de kvalitativa egenskaper som behöver uppfyllas för att redovisningen ska ge en rättvisande bild av företagens finansiella ställning.¹⁴ Odell anser att risktagande inte kan undvikas, utan att det är en nödvändighet för ekonomin, men påpekar att myndigheterna och branschen i stort måste förbättra regleringen kring värdering av finansiella instrument.¹⁵ Vidare menar Odell att en annan bakomliggande orsak till finanskrisen är den girighet som finns hos många människor inom bankvärlden.

I en debattartikel i Dagens Nyheter 2009 uttalade sig Mats Odell, nu tillsammans med finansminister Anders Borg, ytterligare angående finanskrisen. De båda ansåg att den finansiella krisen bland annat bottnade i en obalans i ansvarslöshet hos bankerna. För att förhindra nya kriser efterfrågade de tydligare och strängare regler för finansmarknaden.¹⁶ Hårdare regleringar var det även fler som efterfrågade. Som en följd härav startades påtryckningar om att skärpa reglerna i befintliga redovisningsstandarder. Dessa diskussioner väntades ge stramare restriktioner gällande hur bankerna tilläts redovisa sina likviditetsrisker.¹⁷

I mars 2009, under pågående finanskris, valde IASB att med kort varsel göra en ändring i standarden International Financial Report Standard (IFRS) 7. IFRS 7 behandlar upplysningar om finansiella tillgångar. Vanligtvis tar det 6 -18 månader att genomföra en ändring, men organisationen ansåg att det var för brådskande för att följa rutinerna.¹⁸ Detta var IASBs gensvar på den rådande krisen. Förändringen var ett tillägg i standarden gällande hur företag får redovisa sina finansiella tillgångar och skulder, samt vilka upplysningar företagen måste ge angående den risk varje instrument har.¹⁹ Ändringarna återfinns i § 27 a och b och

⁸ www.dn.se

⁹ Brunnermeier, M, K. (2009)

¹⁰ Marton, J. (2008)

¹¹ Odell, M. (2008)

¹² www.ifrs.org

¹³ Marton J. (2008)

¹⁴ Smith, D. (2006)

¹⁵ Odell, M. (2008)

¹⁶ Borg, A. & Odell, M. (2009)

¹⁷ www.riksbank.se

¹⁸ European Commission

¹⁹ www.fi.se

beskriver att finansiella instrument nu skall klassificeras enligt en skala på tre nivåer, beroende på vilken osäkerhet, samt vilka ytterligare upplysningar som krävs för instrument med störst osäkerhet. Transparensen i redovisningen skulle nu öka.²⁰

När finansiella instrument kan värderas utifrån en fungerande marknad, innebär detta att instrumenten är förknippade med låg osäkerhet. Enligt IFRS 7 tillhör instrument av detta slag nivå ett.²¹ Värdet är ojusterat, vilket betyder att identiska instrument är värda precis lika mycket.²² IASB anser att detta värde är det som är det mest tillförlitliga, och som bäst speglar det verkliga värdet. Denna värderingsmetod är den som i första hand skall användas i den utsträckning det är möjligt.

De instrument som istället skall klassificeras som nivå två, värderas utifrån en marknad som är indirekt. Med det menas att värde som instrumentet tillges, är ett värde hänförligt till ett liknande instrument. Värdet styrks alltså av en marknad, men inte den marknad som är direkt hänförlig till instrumentet.²³

På nivå tre görs de mest subjektiva värderingarna, vilket innebär stor osäkerhet. Den information värdet baseras på är inte observerad på en aktiv marknad, utan tas fram genom modeller. Trots att termen *verkligt värde* kan vara missvisande för nivå tre, har IASB ändå valt att använda sig av det. Det beror på försök att förhindra en för komplex standard, då skillnaden mellan instrument på nivå två och tre kan otydlig och klassificeringen är subjektiv.²⁴ Istället har IASB valt att kräva mer utförliga upplysningar om instrument som företagen väljer att redovisa som nivå tre. IASB inser att de modeller som används vid värderingsarbetet för instrument på nivå tre, kan vara interna modeller som inte utomstående företag skulle använda sig av. Dock gäller att företag måste ändra sin värdering, om det finns tillgänglig information som skiljer sig påtagligt från den information företaget baserar sin värdering på. Även då företag innehar information som används för värdering, som andra företag inte har tillgång till, måste företaget revidera sin modell.²⁵ Paragrafen i helhet går att finna i bilaga 1.

1. 2. Problemdiskussion

Bankerna var en viktig aktör i finanskrisen. Det var deras handel med värdepapper, grundade på osäkra bolån, som var startskottet. Eftersom bankerna även var en stor köpare av just dessa värdepapper, drabbades de också väldigt hårt. När den ena banken efter den andra började flagga för katastrofala förluster, sjönk allmänhetens förtroende och banken som institution började ifrågasättas. Ändringen av IFRS 7 var en åtgärd ämnad att återuppbygga förtroendet för banken som institution. Genom att öka insynen och transparensen i bankernas räkenskaper, ges användaren av redovisningen möjlighet att på egen hand bedöma riskerna av

²⁰ European Commission

²¹ Basis for conclusion – ED Fair Value Measurement

²² www.fi.se

²³ IFRS 7

²⁴ Ibid

²⁵ Ibid

en transaktion. Den asymmetriska informationen som var påtaglig i krisen, jämnas i och med åtgärden ut. Dock är det viktigt att komma ihåg att trots ökad insyn och stramare reglering kring hur redovisningen skall ske, är det i slutändan ändå banktjänstemännen själva som sköter redovisningen och gör de subjektiva bedömningar som redovisning förutsätter.

Krisen vittnar om att bankers agerande kan medföra stora konsekvenser för hela samhället. De som är anställda på bank har således dels ett ansvar gentemot sin arbetsgivare samt sina kunder, dels ett ansvar gentemot alla samhällets medborgare. Ur ett samhällsperspektiv är en viktig arbetsuppgift att sköta bankens redovisning och dess riskhantering, så att hela samhällets intressen tillgodoses. Något som inte var fallet i krisen. Ändringen av IFRS 7 skall verka för att detta nu skall ske i fortsättningen. Eftersom det fortfarande är banktjänstemännen som skall tillämpa IFRS7, är det dock viktigt att dessa är medvetna om vilka förväntningar som ställs på dem. Ändringen av standarden öppnar upp för spekulationer om att bankanställda hade bristfälliga färdigheter.

När en banktjänsteman skall fatta beslut om vilken information som, enligt IFRS7, skall bifogas redovisningen, är önskvärt att vederbörande har en förmåga att värdera situationen utifrån många olika perspektiv. Då den anställda kan ha motstridiga intressen på sig, dels som anställd och dels som samhällsmedborgare, kan det vara svårt att veta vilka intressen som skall ha företräde gentemot andra. Vid ett sådant övervägande är det av vikt att beslutsfattaren väger in många olika faktorer i sitt resonemang och att beslutsfattandet sker på etiskt försvarbara grunder.

1. 3 Frågeställning

Vilka faktorer påverkar bankanställdas moraliska medvetenhet och på vilket sätt påverkar bankanställdas moraliska medvetenhet beslut avseende riskupplysning i redovisningen?

För att svara på frågeställningen ovan, har följande delfrågor formulerats:

- ❖ Vilken förmåga har anställda på bank att resonera etiskt?
- ❖ Finns det ett samband mellan etiskt resonemang och ålder, kön, utbildning samt år inom yrket?

Vidare kommer författarna i analysen göra en jämförelse med studier gjorda på studenter och revisorer, för att sätta studiens resultat i ett sammanhang.

1. 4 Syfte

Syftet är att undersöka bankanställdas förmåga att resonera etiskt. Dels genom att studera anställda som en homogen grupp. Därutöver vill författarna bryta ner resultatet och studera eventuella samband mellan etiskt resonemang och faktorerna kön, ålder, utbildning samt år inom yrket. Eftersom författarna anser att detta är ett viktigt ämne, är ett annat syfte med uppsatsen att väcka intresse för vidare studier.

2. Metod

I metodavsnittet kommer författarna att presentera de val som har gjorts för att genomföra undersökningen. Vidare kommer det att förklaras varför just dessa val valts, samt vilka konsekvenser valen medfört för studien.

2. 1 Angreppssätt

Det finns två valbara angreppssätt; kvalitativt samt kvantitativt. De båda vill ge en ökad förståelse för den omgivning vi lever i, samt hur individer, grupper och institutioner påverkas av och påverkar varandra²⁶. Det kvantitativa angreppssättet utgår dock från en strukturerad informationsinsamling, ofta genom enkäter, och insamlad data omvandlas samt analyseras i form av antal och siffror. Den kvantitativa metoden går på bredden och undersöker många enheter för att kunna säga något om ett större sammanhang, och fungerar väl som metod för den undersökning som författarna ämnar göra²⁷. Studien är en pilotstudie, vilket betyder att den har karaktären av en förstudie, där underlaget skall testas. Undersökningen är i mindre skala, och urvalet är snarlikt det som kommer att studeras i den fortsatta forskningen.²⁸

2. 2 Informationsinsamling

Det finns två typer av information; sekundär- och primärdata. Sekundärdata är information som redan finns tillgänglig, och som författarna inte själva behöver samla in och bearbeta. Det kan vara artiklar, referenslitteratur och annan redan publicerad data.²⁹ Primärdata, eller rådata, är vad författarna själva samlar in.³⁰ Enkäter, som är en typ av primärdata, gör det möjligt att få standardiserade svar. Dessa kan ställas emot varandra för att kunna dra slutsatser om sambandet dem emellan.³¹ Studien kommer således utföras med hjälp av enkäter.

2. 2. 1 Sekundärdata

Den sekundärdata som används i studien består av vetenskapliga artiklar, kurslitteratur och annat publicerat material, kopplat till ämnet. Artiklarna har hittats genom sökningar i databasen *Business Source Premier*. Författarna har använt sig av sökorden Ethics, Defining Issues Test (DIT) och James Rest. Relevanta träffar har författarna fått i tidskrifterna *Journal of Business Ethics* och *European Accounting Review*, och då i form av tidigare studier och artiklar som behandlar James Rests test DIT.

²⁶ Holme, I M. & Solvang, B K. (1997)

²⁷ Ibid

²⁸ Ejlertsson, G. (1996)

²⁹ Blumberg, B (2008)

³⁰ Holme, I M. & Solvang, B K. (1997)

³¹ Trost, J. (1994)

2. 2. 2 Primärdata

I studien är det enkätsvaren som är primärdata. Undersökningen består av färdigt utformade frågor, framtagna av James Rest vid University of Minnesota. Dessa utgör datainsamlingsmetoden för Defining Issues Test (DIT). DIT har valts som metod, då den utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori, möjliggör att kategorisera och rangordna respondenters resonemang.

Enkäter som använder sig av telefon, mail eller internet, har möjlighet att nå ut till ett stort geografiskt område.³² Eftersom studiens respondenter har olika arbetsplatser, administreras enkäten på Internet. Med hjälp av Göteborgs Universitets informationsavdelning har författarna haft tillgång till Webropol, som är ett nätbaserat enkätverktyg. Anonyma enkäter gör det även möjligt att få tillgång till information om åsikter och attityder som respondenten annars inte vågar uttrycka.³³ Enkäten kommer finnas tillgänglig på nätet, vilket gör att respondenten kommer att besvara formuläret anonymt.³⁴

En svaghet med enkäter som metodval är att enkätens kvalitet är helt beroende av respondenternas vilja att delta. Ofta tackar respondenter nej till att delta när de inte förstår syftet med undersökningen. Det är då viktigt att informera de tillfrågade och vinna deras acceptans.³⁵

En viktig fördel med att använda sig av en nätbaserad enkät, är den snabba återkoppling som möjliggörs. Oftast räcker det för respondenten att klicka på en knapp på skärmen, så är enkäten besvarad och återförd. En webb-enkät ger dock även upphov till andra problem, som att olika system och program kan hindra respondenten att delta.³⁶ Enkäten som används i studien kräver dock inga mer avancerade program eller förkunskaper för att kunna besvara den, förutom internetåtkomst, och därför anser författarna att dessa svårigheter kan bortses ifrån.

2. 3 Defining Issues Test

2. 3. 1 Bakgrund

Förlagan till Defining Issues Test är Kohlbergs moralutvecklingsteori. Kohlberg har identifierat sex steg i individers förmåga till etiskt resonemang. Dessa sex steg delas in i tre nivåer som benämns *Premoralisk*, *Konventionell* samt *Principiell*. På den premoraliska nivån för individen ett resonemang som enbart rör rätt och fel, baserat på lagar och regler. Den konventionella nivån innebär att individen nu även väger in konsekvenser för vad som händer människor i omgivningen. Den principiella nivån innebär att individens resonemang sträcker sig utanför lagar, och istället har sin grund i att fler faktorer vägs in.³⁷

³² Blumberg, B. (2008)

³³ Ibid

³⁴ Trost, J. (1994)

³⁵ Blumberg, B. (2008)

³⁶ Ibid

³⁷ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

James Rest, som är verksam professor vid University of Minnesota, har utgått från Kohlbergs teori om moralisk utveckling och konstruerat Defining Issues Test (DIT).³⁸ DIT består av antingen sex eller tre (korta versionen) moraliska dilemman. Dessa är inte kopplade till arbetssituationer, utan skall spegla allmänna sociala händelser.³⁹ Till varje dilemma tillkommer tolv påståenden. Dessa skall graderas utifrån hur relevant individen upplever det är att ta hänsyn till dem. Därefter skall de, för individen, fyra viktigaste påståendena rangordnas.⁴⁰ Nedan följer det exempel på dilemma som följer med DIT.

2. 3. 2 Exempel

Bosse Larsson har funderat på att köpa en bil. Han är gift, har två små barn och har en medelinkomst. Bilen han köper kommer vara familjens enda bil. Den kommer mestadels att användas för att köra till jobbet och ta sig runt inom staden men också ibland för semesterutflykter. Bosse förstod att det fanns en rad frågor att ta hänsyn till när han skulle besluta sig för vilken bil han skulle köpa. Skall han till exempel köpa en stor begagnad bil eller en liten ny bil för samma summa pengar? Andra frågor uppstod också. Vi är medvetna om att detta inte är något socialt problem, men det är till för att illustrerar våra instruktioner. För varje historia ombeds du att visa hur du anser att personen i historien skall agera. I de fall du anser att ingen av alternativen är att föredra kan du markera "vet inte". Efter att du markerat ditt svar, fortsätt med påståendena 1 till 12 och betänk frågan som varje påstående väcker. Om du anser att påståendet, på ett eller annat sätt, är viktigt i ditt beslutsfattande, markera cirkeln med "mycket viktigt". Om påståendet är relevant men inte avgörande, markera "viktigt", "lite viktigt", "inte alls viktigt", beroende på hur stor betydelse påståendet har vid din bedömning. Du kan markera flera påståenden med samma gradering. Slutligen skall du utifrån de tolv påståendena rangordna de fyra som enligt dig har varit viktigast vid bedömningen. Om du anser att inget av påståendena är av stor betydelse måste du ändå välja de fyra som enligt dig är viktigast.

³⁸ Eynon, G. (1997)

³⁹ Rest, J. (1994)

⁴⁰ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

Exempel på svarsmall

Köpa ny bil Vet inte Köpa begagnad bil

Mycket viktigt	Viktigt	Lite viktigt	Inte alls viktigt	Irrelevant	
☐	☐	☐	☐	☒	1. Huruvida bilförsäljaren finns i samma kvarter som Bosse.
☒	☐	☐	☐	☐	2. Om en begagnad bil är ett mer ekonomiskt alternativ på lång sikt än en ny bil.
☐	☐	☒	☐	☐	3. Huruvida färgen på bilen var grön, Bosses favoritfärg.
☐	☐	☐	☐	☒	4. Om cylindervolymen är minst 200 kubikcentimeter.
☒	☐	☐	☐	☐	5. Skulle en stor rymlig bil vara bättre än en kompakt bil.
☐	☐	☐	☐	☒	6. Huruvida de främre stötdämparna var differentiella.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Mest viktiga påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Näst viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tredje viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fjärde viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

I exemplet ovan anses påstående 1 vara "irrelevant", det andra anses vara "mycket viktigt" vid bedömningen och det tredje ansågs endast vara "lite viktigt". Respondenten visste inte om 200 kubikcentimeter var bra eller inte och valet föll därför på "irrelevant". Det femte påståendet ansågs också mycket viktigt medan det sjätte var meningslöst och markerades därmed som "irrelevant". Vid rangordning av de fyra viktigaste påståendena väljs rimligen något av de påståenden som ansetts vara mycket viktiga. Om flera påståenden markerats som mycket viktiga görs en bedömning av vilka av dessa som anses vara mest viktig, det vill säga endast ett påstående kan markeras som "mest viktig", och ett som "näst viktigaste" och så vidare. Det centrala i DIT är vilket resonemang som ligger till grund för det beslut som individen fattar och inte själva beslutet. Två respondenter kan alltså välja att svara precis lika

på vilken bil Bosse skall köpa, men de påståenden som de grundar sitt beslut på kan skilja sig åt.⁴¹

Förmågan att resonera etiskt fås genom att räkna ut ett vägt index, P-värde. Varje påstående i testet har tilldelats ett stadie mellan två och sex. Det påstående som respondenten anser vara mest viktigast i sitt resonemang, har tilldelats ett värde på fyra, det näst viktigaste har tilldelats ett värde på tre, tredje viktigaste har ett värde på två och fjärde viktigaste har tilldelats ett värde på ett. Genom att addera de värden av stadie fem och sex-resonemang, som respondenten använder för att resonera kring dilemman, fås respondentens P-värde.⁴² Den korta versionen av DIT, som används här, kan ge ett P-värde mellan 0 och 90.⁴³ Ett värde mellan 0 till 27 representerar den premoraliska nivån, 28 till 42 representerar den konventionella nivån och ett värde mellan 43 till 90 representerar den principiella nivån.⁴⁴ Författarna har valt att göra ett eget antagande angående vart gränsen för de sex olika stegen skall dras. Genom att dela de olika stegens p – värden på hälften har följande spann tagits fram:

Nivå	Steg	P-värde
Pre-moralisk	1	0 - 13
	2	14 - 27
Konventionell	3	28 - 35
	4	36 - 42
Principiell	5	43 - 66
	6	67 - 90

2. 3. 3 Fördelar

DIT är ett väl etablerat verktyg att använda för att mäta individers moraliska utvecklingsnivå. Då det har använts i många studier, underlättar det vid jämförelse med andra studier. Eftersom testet består av färdigkonstruerade dilemman och genomförs i enkätform, krävs det inga förkunskaper i intervju teknik eller hur enkäter skall konstrueras. Att det genomförs i enkätform möjliggör även för författarna att genomföra sin undersökning på olika urval parallellt.⁴⁵ Ytterligare en fördel är att de utvalda dilemman som används i testet, är scenarier som är tillämpbara för de flesta människor samt att de inte är av starkt känslig karaktär. Eftersom det i DIT finns färdiga påståenden till varje dilemma, öppnar det upp för respondenten att systematiskt välja svar och på så sätt försöka förfina resultatet.⁴⁶ För att förhindra att sådana försök skall inkluderas i undersökningen, finns det i DIT påståenden som skall låta pretentiösa utan att de har någon egentlig mening. Har en enkät istället för ett P-

⁴¹ Holmström, T. & Lundell, K. (2004)

⁴² Elm, D. R. & Weber J. (1994)

⁴³ Eynon, G. (1997)

⁴⁴ Rasmussen, W. B. & Windsor, C. A. (2003)

⁴⁵ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

⁴⁶ Ibid

värde, blivit tilldelad ett *M-värde*, visar detta att enkäten endast innehåller val av just påståenden utan mening. På så sätt rensas resultatet från försök till att manipulera testet.⁴⁷

2. 3. 4 Nackdelar

Det har riktats viss kritik mot att DIT's dilemman är hypotetiska, med hänvisning till att detta skapar ett glapp i omedelbarhet för respondenten. Forskning har dock visat att det inte gör någon skillnad huruvida olika scenarier är hypotetiska eller inte. DIT har även kritiserats för att inte alls mäta en individs moraliska utvecklingsprocess, utan att resultatet är beroende av respondentens utbildningsnivå och intellektuella färdigheter.⁴⁸ Denna kritik tillbakavisas med grund i den mängd forskning som visar att testet visst mäter individens moraliska utvecklingsprocess. Annan kritik har riktats mot att det i testets dilemman finns underförstådda politiska värderingar, vilket gör att resultatet beror på huruvida dessa överensstämmer med respondentens värderingar eller inte. Den premoraliska nivån representerar en konservativ politisk åskådning, medan den principiella nivån i motsats representerar en liberal.⁴⁹ Enligt Rest bygger testets moraliska dilemman på en rad sociala aspekter som exempel lagar och regler samt relationer, och inte politiska åskådningar.⁵⁰ Vidare är det av vikt att vid användning av DIT, beakta testets potentiella bias och dess begränsningar, när resultatet skall analyseras.⁵¹

2. 3. 5 Studiens trovärdighet

Trovärdigheten kan mätas med hjälp av reliabilitet och validitet. Reliabilitet mäter hur noggrant undersökningen utförs och hur författarna hanterar det insamlade materialet. Validitet bedömer om författarna har undersökt det som ämnades undersökas.⁵² Eftersom det inte finns utrymme för författarna att göra egna tolkningar av enkätsvaren, ges det ingen möjlighet för dem att själva påverka undersökningens reliabilitet.⁵³ DIT är ett etablerat verktyg och har använts vid många studier av liknande den som uppsatsen avser. Utifrån dessa har det konstaterats att testets reliabilitet är mycket god.⁵⁴ För att studien även skall ha god validitet, skall DIT mäta förmåga till etiskt resonemang och inte mäta något annat.⁵⁵ Även validiteten hos DIT har konstaterats som god.⁵⁶

2. 3. 6 Moral Judgement Intervju

Moral Judgement Intervju (MJI) är en annan teknik som kan användas för att bestämma på vilken nivå i Kohlbergs moralutvecklingsteori någon resonerar. Istället för att genomföras i enkätform, som DIT, genomförs här intervjuer med tillhörande följdfrågor. Studier har visat att DIT visar en högre förmåga till etiskt resonemang än vad MJI gör. I de studier där MJI används, är det sällan ett resonemang motsvarande den principiella nivån uppmäts. När en

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ Rest, J. (1994)

⁵⁰ Ibid

⁵¹ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

⁵² Holme & Solvang (1997)

⁵³ Ibid

⁵⁴ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

⁵⁵ Trost, J. (1994)

⁵⁶ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

jämförelse mellan studier där dessa metoder används, är det viktigt att vara medveten om deras skillnader och ta hänsyn till att resultatet av jämförelsen kan vara missvisande.⁵⁷

2.4 Respondenter

Studiens population är bankanställda i Sverige. För att undersökningen skulle kunna utföras och hanteras inom utsatt tidsram, bestämdes att ett urval skulle göras bland dessa anställda. Författarna har undersökt många möjligheter att få tillgång till respondenter. Främst genom att kontakta ansvariga på bankkontor och på detta sätt ge undersökningen legitimitet. Trots att responsen från ansvariga någon gång varit god, har tidsramen satt stopp för detta sätt att genomföra undersökningen. Istället har undersökningen genomförts med hjälp av författarnas personliga kontakter. Dessa har ombetts svara på enkäten och vidarebefordra den till andra anställda. Då två andra studenter på Handelshögskolan i Göteborg, vid samma tidpunkt genomför en studie på banktjänstemän med DIT som verktyg, kom författarna överens med dessa om att låta varandra ta del av de svar som inkommit från den egna undersökningen. Detta har resulterat i att studiens genomförande är uppdelat i två undersökningar, kallade Undersökning 1 och Undersökning 2, som redovisas separat. En sammanslagning av dessa har inte varit möjlig, då de olika studierna har ställt olika inledande frågor till respondenterna. Dessa frågor redovisas i bilaga 3.

I Undersökning 1 har författarna använt sina personliga kontakter för att få tillgång till respondenter. Dessa har ombetts delta i studien samt vidarebefordra testet till andra på arbetsplatsen. Distributionen av testet har skett via mail till personliga kontakten innehållandes en presentation av undersökningens syfte, samt instruktioner om hur testet skall genomföras. I mailet har även en länk till själva testet bifogats. Testet har bidragit med nio stycken enkätsvar, där alla besvarats på ett korrekt sätt för att bli tilldelat ett P-värde. Det finns således inga interna bortfall. Undersökning 2, som består av två andra studenters undersökning, har även den genererat nio stycken enkätsvar. Författarna fått tillgång till enkätsvaren på internet och på så vis haft möjlighet att kontrollera svar med det p-värde som tilldelats respektive respondent. Denna uppsats är en pilotstudie, vilket betyder att syftet främst är att se om det finns tendenser till ett samband som skulle kunna vara intressant för vidare forskning. Det totala antalet respondenter som landat på 18 stycken, bedöms vara tillräckligt för att kunna uppfylla syftet. Vad undersökningen även visat så har författarna hittat ett mönster.

2.5 Källkritik

För att svara på enkäten, krävs det att respondenten själv går in på internet. Detta kan upplevas som krångligt och svårt för ovana respondenter, vilket kan orsaka att de väljer att inte delta i undersökningen. Författarnas anser att en webb-enkät istället kan bidra till en högre svarsfrekvens, eftersom respondenterna själva kan välja tidpunkt. Detta i sin tur kan öka respondentens fokus på frågorna och ge färre stressade svar. Vidare är författarna medvetna

⁵⁷ Ibid

att det finns risk för att respondenterna inte genomgående svarar sanningsenligt, då etik kan upplevas som ett känsligt ämne. Att enkäten är helt anonym samt att den inte måste göras på arbetsplatsen, är två åtgärder vars avsikter är att förhindra just detta. Vidare finns en risk för att respondenterna kan missförstå frågorna. På grund härav kommer instruktionen innehålla ett exempel för att tydliggöra hur enkäten skall genomföras. Den referenslitteratur vi använt, utgörs främst av vetenskapliga artiklar, vilka bedöms ha hög trovärdighet. Artikeln av James Rest, som beskriver Defining Issues Test, har vi inte kunnat finna i bibliotekets databaser. Dock har vi på flera ställen funnit referat som överensstämmer med varandra och som därmed ses som tillförlitliga.

2. 6 Förstudie

För att testa vårt syfte med uppsatsen har vi talat med en företagsrådgivare på en av de fyra storbankerna. Vi har ytligt diskuterat ämnet etik hos bankpersonal och undersökt hur han ser på det. Han berättade att det sker kontinuerlig utbildning i ämnet. Vi anser därmed att vårt val av ämne är aktuellt och intressant att studera. Finns det ett utbud av utbildningar inom etik, torde det finnas ett behov av dem.

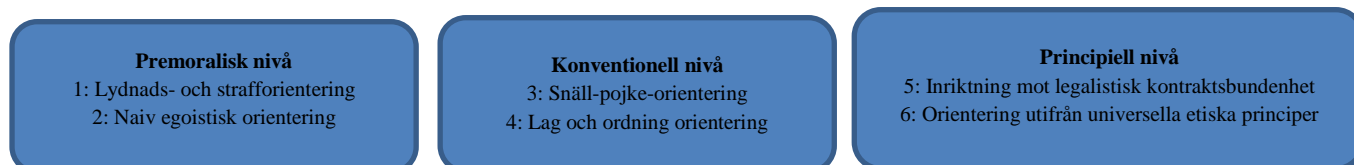
3. Referensram

I referensramen presenteras Kohlbergs moralutvecklingsteori, vilken ligger till grund för studiens analys och hur resultatet av undersökningen kommer sammanställas.

3.1 Kohlbergs Moralutvecklingsteori

Syftet med Kohlbergs moralutvecklingsteori är att förstå de underliggande strukturer som ligger till grund för en individs resonemang kring ämnen kopplade till etik. Teorins syfte är inte att klassificera individer som olika mycket moraliska, inte heller söka urskönja någon egenskap som särskilt viktig ur ett moraliskt perspektiv. En individ avancerar till ett högre stadie av moraliskt resonemang, genom att öka sin förmåga att känna både skuld och empati. Denna antas öka ju större social erfarenhet som individen har, vilken individen tillskansar sig genom interaktion med sin omgivning.

Enligt Kohlbergs teori om moralisk utveckling, utvecklas förmågan till moraliskt resonemang konsekvent efter sex identifierade steg.

Figur 1 Kohlbergs tre nivåer

Dessa steg är indelade i tre nivåer, varav varje nivå består av två steg, som symboliserar karaktären av individens moraliska resonemang.⁵⁸ Det andra steget innebär en mer avancerad form av moraliskt resonemang än det första.⁵⁹ Utvecklingen är densamma oberoende av vilken nationalitet, kultur eller kön som individen har.⁶⁰

Premoralisk nivå

På denna nivå har individen förståelse för vad som är gott och ont samt rätt och fel. Detta utifrån ramar som lagar, fysiska bestraffningar eller belöningar.⁶¹ Bedömningar om moral

⁵⁸ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁵⁹ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

⁶⁰ Bergling, K. (1987)

⁶¹ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

görs endast utifrån ett egocentriskt perspektiv. Valet faller på den handling som gynnar individen själv.⁶²

Steg 1: Lydnads- och strafforientering

I detta steg är individens moraliska resonemang styrt av lagar och regler. Det blir på så sätt de fysiska konsekvenserna av åtgärden som är avgörande för hur individen resonerar, inte det mänskliga värdet av åtgärden.⁶³ Det saknas förmåga att skilja på vad som är ens eget intresse och vad som är den överordnades.⁶⁴ Avgörande för vilken åtgärd som väljs är också att individen vill undvika straff, inte att individen har respekt för den underliggande moraliska ordningen som straffet skall verka för.⁶⁵ Individens resonemang är tydligt egocentriskt, vilket medför avsaknad av förståelse för andras åsikter.⁶⁶

Steg 2: Naiv egoistisk orientering

Individens resonemang är starkt centrerat kring att tillfredsställa sina egna behov, men det finns även inslag av tankar kring rättvisa och ömsesidighet.⁶⁷ Dessa relationer tolkas dock på ett pragmatiskt sätt. Ömsesidighet är exempelvis fråga om att ”om du gör mig en tjänst, så gör jag dig en”.⁶⁸ Ur ett socialt perspektiv är individens inställning tydligt individualistiskt, men med en medvetenhet att andra kan ha andra åsikter. Individen är även medveten om att dessa åsikter kan komma i konflikt med sina egna.⁶⁹

Konventionell Nivå

Istället för att som på den premoraliska nivån, utgå från ett egocentriskt perspektiv, flyttas fokus till att väga in konsekvenser för även den närmsta omgivningen.⁷⁰ Individens resonemang präglas av att upprätthålla omgivningens förväntningar. Individen bryr sig mindre om vilka indirekta konsekvenser som faller ut av en viss åtgärd, utan viktigt är att åtgärden accepteras av familjen och samhället.⁷¹ Detta förhållningssätt är möjligt, eftersom individen på den här nivån känner lojalitet med den sociala moraliska ordningen.⁷²

Steg 3: Snäll-pojke-orientering

Till skillnad från de tidigare stegen, blir det nu centralt vad individens intentioner med åtgärden var. Resonemanget kretsar då kring att andra skall uppfatta en själv som snäll och duktig.⁷³ Det är också centralt att upprätthålla de förväntningar som omgivningen har på en. Individen har förståelse för andras åsikter och kan låta sina egna intressen stå tillbaka till fördel för vad som gemensamt är överenskommet.⁷⁴

⁶² Bergling, K. (1987)

⁶³ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁶⁴ Bergling, K. (1987)

⁶⁵ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁶⁶ Bergling, K. (1987)

⁶⁷ Ibid

⁶⁸ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁶⁹ Bergling, K. (1987)

⁷⁰ Ibid

⁷¹ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁷² Elm, D. R. & Weber J. (1994)

⁷³ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁷⁴ Bergling, K. (1987)

Steg 4: Lag-och-ordning-orientering

Rätt beteende bedöms här vara att visa respekt för myndigheter och skrivna lagar. Viktigt är att upprätthålla den sociala ordningen, då denna bedöms som legitim och rätt.⁷⁵ Vidare så kan individen skilja på vad som är överenskommet individer emellan och vad som ligger i samhällets intresse. Samhällets intressen är överordnat individens.⁷⁶

Principiell nivå

På den här nivån gör individen tydliga försök att själv identifiera moraliska värden och principer. Individen bortser nu från auktoriteter som myndigheter eller gruppens åsikter, utan väljer själv vilka principer som skall ligga till grund för egna bedömningar om rätt och fel.⁷⁷

Steg 5: Inriktning mot legalistisk kontraktsbundenhet

Individens moraliska resonemang definieras här i termer av utilitarism, ”största möjliga lycka, till största möjliga antal”.⁷⁸ Det finns en tydlig medvetenhet om att personliga värderingar och åsikter är relativa, att det som uppfattas som rätt för individen inte behöver upplevas som rätt för någon annan. Individen resonerar även utanför ramar av lagar och regler. Exempel på detta är att även fria avtal uppfattas som bindande, vilket medför en skyldighet.⁷⁹ Vidare så identifierar sig individen med de skyldigheter som medföljer medborgerliga rättigheter, vilket medför att lagar och sociala överenskommelser upplevs som personliga intressen. Individen uppmärksammar även att legala och moraliska åsikter inte behöver stämma överens.⁸⁰

Steg 6: Orientering utifrån universella etiska principer

På stadiet sex definierar individen vad som är rätt och fel, utifrån sitt samvete och självvalda etiska principer. Dessa principer är valda utifrån en logik, som omfattar universalitet och konsekvensmedvetenhet, och är abstrakta till sin natur.⁸¹ Gemensamt är dock att de bygger på värden som rättvisa, respekt och ömsesidighet samt jämlikhet mellan människor.⁸² Exempel på en princip av detta slag är ”*det kategoriska imperativet*”.^{83 84}

Kritik mot Kohlbergs moralutvecklingsteori

Kritik mot teorin om moralisk utveckling är att det inte är säkert att moraliskt omdöme leder till moralisk handlande. För att en individ som hamnar högt på Kohlbergs steg av moraliskt resonemang, även skall handla moraliskt, är det många andra faktorer som spelar in. Exempel är vilja och syfte med åtgärden. Moraliskt omdöme är den enda tydliga faktorn vid moraliskt handlande, med inte den enda.

⁷⁵ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁷⁶ Bergling, K. (1987)

⁷⁷ Elm, D. R. & Weber J. (1994)

⁷⁸ Bergling, K. (1987)

⁷⁹ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁸⁰ Bergling, K. (1987)

⁸¹ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

⁸² Bergling, K. (1987)

⁸³ Exempelvis ”Du ska behandla andra så som du själv vill bli behandlad”.

⁸⁴ Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977)

4. Tidigare studier

För att sätta studiens resultat i ett större sammanhang, presenteras i detta kapitel resultat från tidigare forskning. Först redogörs för faktorer som kan tänkas påverka det etiska resonemanget. Därefter presenteras tre specifika studier. Den ena av dem har närmre granskat revisorer, medan de två andra gäller studenter.

De faktorer som undersökts i samband med etiskt resonemang i de studier som författarna tagit del av, är kön, ålder, utbildningslängd samt anställningstid.

4.1 Ålder

I en studie från 2001 undersökte Peterson ålder som den faktor som påverkade deltagarnas etiska resonemang. Deltagarna delades in i ålder, med de som var 30 år eller yngre i en grupp och de som var äldre än 30 år i en annan. Resultatet talade för att de i den äldre ålderskategorin nådde en högre grad av etiskt resonemang.⁸⁵

Kidwell valde 1987 att studera 50 stycken män och 50 stycken kvinnor med chefspositioner för att se på eventuella etiska skillnader vid beslutsfattande. Studien innebar att respondenterna fick ta del av 17 scenarier om beslutsfattande. Respondenterna fick därefter gradera om de ansåg att det tagna beslutet i varje scenario var etiskt eller oetiskt, med hjälp av en fem-gradig skala. Kidwell valde även att se till hur åldern hos deltagarna kunde tänkas påverka. Hon fann dock ingen konsekvent skillnad i ålder och etiskt resonemang.⁸⁶ Inte heller Shaub fann en korrelation mellan ålder och etiskt resonemang i sin studie som behandlade blivande och examinerade revisorer.⁸⁷

4.2 Kön

Reiss & Mitra gjorde en studie 1998 som handlade om synen på etik på arbetsplatsen, samt de individuella faktorer som påverkar detta. De undersökte bland annat om det fanns en skillnad mellan hur kvinnor och män resonerar kring etik. Studien visade att män i större utsträckning hade överseende med ett mindre etiskt synsätt än vad kvinnor hade.⁸⁸

Kidwell fann i sin studie att det endast vid ett scenario fanns en skillnad mellan kvinnor och mäns resonemang. Beslutssituationen handlade om att dölja sina misstag. Kvinnorna ansåg att det var oetiskt i mycket större utsträckning än vad männen gjorde. Det fanns till och med ett fåtal män som inte uppfattade det som oetiskt alls att dölja misstag som gjorts på jobbet. Dock

⁸⁵ Peterson, D. (2001)

⁸⁶ Kidwell, J. (1987)

⁸⁷ Shaub, M. (1994)

⁸⁸ Reiss, M. C. & Mitra, K. (1998)

uppenbarade sig denna påtagliga skillnad mellan män och kvinnor endast i ett av de 17 scenarierna. Kidwells studie uppmärksammade att då kvinnor arbetat ett tag, och anammat kulturen, försvann de eventuella skillnader som i början kan upplevas mellan män och kvinnor som stereotyper.⁸⁹

Även i Petersons studie undersöks ålder som en bidragande faktor i hur respondenter resonerar. Utfallet blev att i den yngre respondentgruppen hade kvinnor en högre grad av etiskt resonemang. I den äldre gruppen var det istället männen. Peterson kunde utifrån sitt resultat utläsa att de skillnader som återfinns mellan kvinnor och män i den yngre åldersgruppen, jämnats ut i den äldre och blivit omvänd. Peterson menar vidare att kvinnor känner ett större ansvar gentemot andra och ser mer till relationer, jämfört med män, då de ska ta beslut och liknande. Män å sin sida ser generellt mer till lagar och regler, och har dessa som utgångspunkt i större utsträckning än kvinnor vid beslutsfattande.⁹⁰

4.3 Utbildning

Reiss & Mitra tittade även närmre på grad av utbildning och dess påverkan. De fann inget samband mellan vilken utbildning respondenten hade och hur dess etiska omdöme på arbetsplatsen var. De understryker dock att akademiska utbildningar generellt lockar till sig studenter med en, i grunden, högre förmåga till etiskt resonemang.⁹¹ Shaubs studie, som behandlade färdiga och blivande revisorer, visade dock inga indikationer på att utbildning skulle medföra en högre grad av etiskt resonemang. Vid en jämförelse av resultatet för de blivande och för de färdigexaminerade, fann Shaub ingen ökning efter genomförd utbildning.⁹²

Forskning kring olika faktorer som kan påverka det etiska resonemanget, utförd av Persons, menar att de fyra faktorer som har störst inverkan på detta är: kön, utbildning, anställningstid som heltidsanställd samt antal kurser på arbetsplatsen angående etik. Vidare menar han att dessa fyra genomgående har en märkbart positiv effekt på respondenternas etiska resonemang. Persons menar även att de som väljer att utbilda sig inom vissa yrken generellt har ett högre etiskt resonemang, än studenter vid andra institutioner. Underförstått innebär det att det inte är utbildningen i sig som utvecklar det etiska resonemanget, utan snarare att valet av utbildning speglar en typ av etiskt karakteristika. Exempelvis menar han att de som valt en utbildning inom redovisning i grunden är personer som föredrar regleringar och lagar, och därför har en högre etisk förmåga.⁹³ Detta överensstämmer med Reiss & Mitras resonemang ovan.

⁸⁹ Kidwell, J. (1987)

⁹⁰ Peterson, D. (2001)

⁹¹ Reiss, M C. & Mitra, K. (1998)

⁹² Shaub, M. K. (1994)

⁹³ Persons, O. (2009)

4. 4 År i arbetslivet

Kidwell 1987, som vi nämnt tidigare, utredde även om det fanns skillnad i beslutsfattande hos respondenter med olika lång arbetslivserfarenhet. Hon fann att det fanns en påtaglig skillnad när faktorn ”antal år i yrket” undersöktes. Fler antal år inom yrket visade på en positiv korrelation med etiskt resonemang, och en längre tid inom arbetslivet gav därmed ett mer etiskt resonemang hos både män och kvinnor.⁹⁴

Även denna faktor undersökte Reiss & Mitra i sin artikel från 1998. De fann att de med en kortare erfarenhet av arbetslivet, hade färre åsikter om ett oetiskt beteende internt på arbetsplatsen än de som arbetat längre inom yrket. Dock visade resultaten på att de med fler år inom yrket, hade mer överseende med oetiskt handlande som skedde externt på arbetsplatsen.⁹⁵

Peterson fann i sin studie, som främst handlade om ålder som påverkande faktor, att chefers etiska resonemang ökar snarare än sjunker. Peterson menar att det kommer av att individen får mer erfarenhet och utbildning, ju längre tid denna har befunnit sig i arbetslivet. Vidare anser Peterson att det är betryggande, då individen som chef även får mer ansvar ju längre tid denna befinner sig inom yrket.⁹⁶

4. 5 Studenter

Capretti & Wendéus utförde 2010 en studie på studenter, utifrån Kohlbergs moralutvecklings teori. Respondenterna i studien läste Redovisning på Göteborgs universitet. Syftet var att undersöka om finns någon skillnad mellan hur studenter på första året i sin utbildning resonerar kring etiska dilemman, jämfört med studenter på fjärde året. Författarna ville även se på vilken nivå de två olika grupperna befann sig i sitt etiska resonemang och då utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori. Vidare var syftet att besvara vad eventuella skillnader beror på. Studien använde sig inte av Defining Issues Test som verktyg. Istället användes Moral Judgement Intervju, vilket även den, liksom *Defining Issues Test*, utgår ifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori.⁹⁷

Efter studiens genomförande konstaterade författarna att det var en bred spridning mellan respondenternas resultat, vilket varierade mellan steg två och fem på Kohlbergs steg. Studenter som läser första året hamnade i genomsnitt på steg tre, medan studenter på fjärde året istället hamnade på steg fem. Uppsatsen slutsats var att studenter som läser på fjärde året har en högre förmåga till etiskt resonemang, än studenter på första året.⁹⁸

Vad som skiljde sig i de olika respondenternas svar, var utifrån *vem* de förde sitt resonemang. Studenter på första året utgick ifrån sig själva och definierade ”oss” som den närmsta

⁹⁴ Kidwell, J. (1987)

⁹⁵ Reiss, M. C. & Mitra, K. (1998)

⁹⁶ Peterson, D. (2001)

⁹⁷ Capretti, B. & Wendéus, A. (2010)

⁹⁸ Ibid

omgivningen. ”Oss” för studenterna på fjärde året i sin utbildning hade en betydligt bredare innebörd. De senare ansåg sig själva ingå en gemenskap som världsmedborgare, vilket gjorde att deras etiska resonemang rymde många fler olika samhällsperspektiv. Istället för att endast välja en väg i olika dilemman och motivera detta val, presenterade fjärde års studenterna många möjliga utvägar och redogjorde för dess olika konsekvenser.⁹⁹

Författarna kunde inte urskilja någon skillnad mellan kvinnor och mäns etiska resonemang. Det mönster som författarna istället såg som en trolig påverkande faktor är utbildning. I utbildningen tillgodogör sig studenter sig information kring ämnen som samhälle, ekonomi och juridik, vilket kan hjälpa dem att använda fler verktyg när de analyserar olika etiska dilemman. Sammanfattningsvis så presenterar författarna utbildning, där studenterna har fått möjlighet att tillgodogöra sig etiska verktyg för att lösa etiska dilemman, som en bidragande faktor att studenter på fjärde året har en högre förmåga till etiskt resonemang än studenter på första året.¹⁰⁰

En annan studie, gjord av Narvez & Gleason, jämförde psykologstudenters förmåga till etiskt resonemang med yrkesverksamma, tidigare studenter. Studien genomfördes med hjälp av Defining Issues Test. Resultatet visade att förstaårsstudenter i genomsnitt hade ett p-värde på 43.82, medan sistaårsstudenter hade ett p-värde på 51.61. Den högsta förmågan till etiskt resonemang stod de yrkesverksamma psykologerna för, med ett p-värde på 61.99.¹⁰¹

4.6 Revisorer

Khan och Tsitinidis utförde 2009 en studie på revisorers förmåga till etiskt resonemang. De undersökte auktoriserade revisorer på fem stora revisionsbyråer i Stockholmsregionen. Deras frågeställning behandlade hur etiskt svenska revisorer resonerar, samt om kurser i etik kan påverka revisorers etiska resonemang. I sin forskning använde sig författarna av en vidareutvecklad version av DIT, framtagen av Linda Thorne, som anpassats till revisionsyrket. Förutom att de etiska dilemman som respondenterna exponeras för är riktade specifikt till revisorer, används och poängsätts testet på samma sätt som ursprungsversionen. Totalt antal respondenter, efter externt och internt bortfall, uppgick till 57 svarande.¹⁰²

Resultatet av studien visade på att svenska auktoriserade revisorer hade ett p-värde som uppmättes till genomsnitt 33, 98, vilket innebär att genomsnittet av respondenterna hamnar på en konventionell nivå på skalan i Kohlbergs moralutvecklingsteori. Majoriteten av respondenterna, 34 stycken, hamnade dock på den premoraliska nivån, alltså den lägsta av de tre. 15 stycken rangordnades enligt den konventionella nivån, och åtta hamnade på den principiella, som är den högsta. Khan och Tsitinidis utgår från Kohlbergs moralutvecklingsteori då de gör sina antaganden om respondenterna. De anser att de svarande har en relativt hög förmåga till etiskt resonemang, då det genomsnittliga p-värdet motsvarar

⁹⁹ Capretti, B. & Wendéus, A. (2010)

¹⁰⁰ Ibid

¹⁰¹ Narvez, D. & Gleason, T. (2007)

¹⁰² Khan, F. & Tsitinidis, A. (2009)

den andra nivån på skalan. Vidare anser de att det är passande för revisorer att hamna på den nivån, då den konventionella nivån innebär att individen har respekt för auktoriteter. De menar även, utifrån det genomsnittliga resultatet, att revisorer har en tillräcklig moralisk förmåga att göra bedömningar vid tillämpning av FARS regelverk. De nämnda auktoriteterna anser författarna kan motsvara kunder och arbetsgivare för revisorn. En respekt för dessa anser författarna är positiv, om auktoriteterna själva har förmågan att föra ett högt etiskt resonemang. Författarna undersökte även om det fanns ett samband mellan förmåga till etiskt resonemang och genomförda kurser i etik. De fann dock inget som kunde styrka ett samband mellan de två faktorerna.¹⁰³

¹⁰³ Ibid

5. Resultatsammanställning

I detta kapitel presenteras den insamlade data som generats av studiens undersökningar. Resultatet är sammanställt i tabellform, med en kort efterföljande beskrivning för att förtydliga för läsaren.

5.1 Undersökning 1

I undersökning 1 har enkäten distribuerats via enkätverktyget Webropol. Respondenterna är i huvudsak anställda på samma bank och är nio till antalet.

Tabell 1: Resultat undersökning 1

Genomsnittligt P-värde	Premoralisk	Konventionell	Principiell
33.70	21.66	33.34	50.00
n=9	n=4	n=2	n=3

Det genomsnittliga p-värdet för respondenter i undersökning 1, är 33.70. Detta värde ligger inom gränsen för den konventionella nivån. Som tabellen visar är det en jämn spridning mellan de olika nivåerna.

Tabell 2: Kvinnor

Genomsnittligt P-värde	Premoralisk	Konventionell	Principiell
32	23.33	33.34	46.67
n=5	n=2	n=2	n=1

Det genomsnittliga p-värdet för kvinnor är 32. Detta är inom gränsen för den konventionella nivån.

Tabell 3: Män

Genomsnittligt P-värde	Premoralisk	Konventionell	Principiell
35.84	20.00	X	51.68
n=4	n=2	X	n=2

Som går att utläsa av tabellen, har män ett genomsnittligt p-värde på 35.84. Detta värde når upp till den konventionella nivån. Den konventionella nivån finns dock inte representerad bland de manliga respondenterna.

Tabell 4: Ålder

Ålder	n=9	Genomsnittligt P-värde
Upp till 25 år	n=3	44.45
26 år till 35 år	n=5	28.67
36 år till 45 år	X	X
46 år och uppåt	n=1	26.66

Det högsta genomsnittliga p-värdet, 44.45, återfinns bland de yngsta respondenterna i kategorin upp till 25 år. I Kohlbergs moralutvecklingsteori motsvarar detta den högsta nivån av etiskt resonemang. Vidare visar tabellen att p-värdet har en negativ korrelation med ålder. I ålderskategorin 26 år till 35 år är det genomsnittliga p-värdet 28.67, vilket sjunker till 26.66 i kategorin 46 år och uppåt.

Tabell 5: Utbildning

Utbildning	n=9	Genomsnittligt P-värde
Gymnasial	n=2	41.67
3-årig eftergymnasial utbildning	n=2	38.34
4-årig eftergymnasial utbildning	n=4	32.5
5-årig eftergymnasial utbildning	n=1	13.33

De respondenter som deltagit i undersökningen, som har gymnasiet som högsta utbildningsnivå, har det högsta genomsnittliga p-värdet som är 41.67. Tabellen visar en negativ korrelation mellan utbildningsnivå och förmåga till etiskt resonemang. Majoriteten av respondenterna har avslutat en 4-årig eftergymnasial utbildning.

Tabell 6: Anställningslängd inom bank

Anställningslängd	n=9	Genomsnittligt P-värde
Kortare än 1 år	n=2	43.34
1 år till 5 år	n=5	49.33
6 år till 10 år	n=1	13.33
Längre än 11 år	n=1	26.66

Majoriteten av studiens respondenter har varit anställda inom bank mellan 1 år och 5 år. Dessa har det högsta genomsnittliga p-värdet, 49.33, som är inom ramen för den principiella nivån. Respondenter som varit anställda kortare tid än 1 år, har även de ett genomsnittligt p-värde, 43.34, som motsvarar den principiella nivån.

5. 2 Undersökning 2

I undersökning två har enkäten distribuerats via enkätverktyget FreeonlineSurveys.com och har genomförts av andra studenter än författarna. Antalet deltagande respondenter är, liksom i undersökning 1, nio till antalet.

Tabell 7: Resultat Undersökning 2

Genomsnittligt P-värde	Premoralisk	Konventionell	Principiell
36.29	20.00	37.99	48.34
n=9	n=2	n=5	n=2

Det genomsnittliga p-värdet i undersökning 2, är 36.29 och ligger inom gränserna för den konventionella nivån. Majoriteten av studiens respondenter har tilldelats ett p-värde som motsvarar studiens genomsnitt. Det finns ett extremvärde, vars p-värde är 13.33. Detta har dock inte påverkat studiens genomsnitt nämnvärt, då det även finns två värden som är relativt höga.

Tabell 8: Kvinnor

Genomsnittligt P-värde	Premoralisk	Konventionell	Principiell
40.66	X	38.33	50.00
n=5	X	n=4	n=1

Ingen kvinnlig respondent återfinns i den premoraliska nivån. Majoriteten har uppvisat en förmåga till etiskt resonemang som motsvarar den konventionella nivån.

Tabell 9: Män

Genomsnittligt P-värde	Premoralisk	Konventionell	Principiell
30.83	20.00	36.67	46.67
n=4	n=2	n=1	n=1

Bland de manliga respondenterna är spridningen stor. Alla tre kategorier representeras och det genomsnittliga p-värdet är 30.83, ett värde som enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori når upp till den konventionella nivån.

Tabell 10: Ålder

Ålder	n=9	Genomsnittligt P-värde
20 år till 29 år	n=3	39.99
30 år till 39 år	n=4	35.00
40 år till 49 år	n=2	33.34

Det finns inga stora skillnader mellan de olika ålderskategoriernas förmåga till etiskt resonemang. Av tabellen ovan framgår att alla når den konventionella nivån av etiskt

resonemang, samt att det genomsnittliga p-värdet sjunker i takt med att respondenternas ålder stiger.

Tabell 11: Utbildning

Utbildning	n=9	Genomsnittligt P-värde
Gymnasial	n=3	33.32
3-årig eftergymnasial utbildning	n=3	43.33
Längre än 3-årig eftergymnasial utbildning	n=3	32.22

Som tabellen visar är respondenterna jämt fördelade mellan de tre kategorierna. De respondenter som har en 3-årig eftergymnasial utbildning uppnår den principiella nivån på Kohlbergs skala. De två övriga kategorierna; gymnasial samt längre än 3-årig eftergymnasial utbildning, hamnar båda på den konventionella nivån.

Tabell 12: Anställningslängd inom bank

Anställningslängd	n=8	Genomsnittligt P-värde
Kortare än 1 år	n=3	45.56
1 år till 3 år	n=3	31.11
3 år till 5 år	n=1	36.67
Längre än 5 år	n=1	26.67

Den högsta förmågan till etiskt resonemang har de respondenter som arbetat inom bank, kortare tid än 1 år. Deras genomsnittliga p-värde är 45.56, vilket motsvarar den principiella nivån. Vidare har de respondenter som arbetat inom bank längre än 5 år ett p-värde på 26.67, vilket är det lägsta genomsnittliga värdet gällande anställningslängd. Då en respondent inte besvarat frågan, är urvalet lägre än vid övriga frågor.

5.3 Genomsnitt av undersökning 1 och 2

Tabell 13

n	18
Genomsnittligt p-värde	34.95

Det sammanslagna genomsnittliga p-värdet för undersökning 1 och 2 är 34.95.

6. Analys

I analysen diskuterar författarna insamlad data med stöd i vald referensram samt tidigare studier.

6.1 Kön

Resultatet av de två undersökningar som gjorts, visar att både kvinnor och mäns genomsnittliga p-värde ligger inom spannet för den konventionella nivån. I undersökning 1 hamnar kvinnors resonemang på steg tre (tabell 2) och männens resonemang på steg fyra (tabell 3), medan förhållandet är det motsatta i undersökning 2 (tabell 8 och 9). Enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori innebär steg fyra ett lag-och-ordnings-orienterat resonemang, där individen ser till samhällets intressen framför individens egna. Det skulle i så fall inte vara bankens ökade intäkter som är högsta prioritet, utan samhällets ökade välfärd. Då banker har ett ansvar gentemot både kunder och samhälle, anser författarna att det är positivt att respondenterna når upp till detta steg. I steg tre, som istället innebär ett Snällpojke-orienterat resonemang, kan antas att drivfaktorn är att framstå som duktiga inför andra. Beroende på vem respondenten vill framstå som duktig inför, kan utfallet tolkas både positivt och negativt. Är det utifrån bankens intressen, blir effekten negativ, eftersom samhällsperspektivet utesluts i resonemanget. Är det dock kundernas och samhällets intressen som tas i anspråk, blir det istället positivt. Eftersom undersökningarna visar motsatta utfall, går det dock inte att uttala sig om något kön i större utsträckning än det andra, resonerar enligt ett visst steg.

Undersökning 2 stämmer överlag mer överens med tidigare studiers resultat, än vad undersökning 1 gör. Petersons studie från 2001 visade på att kvinnor i större utsträckning än män ser till relationer då de fattar beslut, samt att kvinnor känner ett större ansvar gentemot andra. Detta anser författarna stämmer överens med den lag-och-ordnings-orientering de kvinnliga respondenterna i undersökning 2 (tabell 8) placerats under. Reiss & Mitra (1998) fann i sin undersökning att män hade mer överseende med ett mer oetiskt synsätt, vilket kan antas tyda på en lägre förmåga till etiskt resonemang. Vid ett sådant antagande överensstämmer den studiens resultat med vad författarna kunnat utläsa utifrån enkätsvaren i undersökning 2 (tabell 8 och 9), där de manliga respondenterna har ett lägre p-värde än de kvinnliga.

På samma sätt som det går att säga att resultatet könen emellan skiljer sig åt, då de befinner sig på olika steg inom en nivå, är det även möjligt att säga att resultatet inte skiljer sig nämnvärt. Dels eftersom kvinnor och män befinner sig på samma nivå på Kohlbergs skala i de båda undersökningarna, men även av den anledning att undersökningarna visar olika i vilket steg respektive kön befinner sig. Kidwell (1987) fann i sin studie av 100 chefer få indikationer på att kön påverkar det etiska resonemanget, vilket kan sägas stödja detta resonemang.

Vid en närmare analys av spridningen i de olika undersökningarna finns det få likheter. I undersökning 2 (tabell 9) är männen i större utsträckning representerade i de två lägre nivåerna, medan kvinnor (tabell 8) inte alls finns representerade på den pre-konventionella nivån. Detta innebär att kvinnorna, till skillnad från männen, saknar låga extremvärden. Om männens lägst noterade p-värde, 13.33, skulle bortses ifrån skulle det genomsnittliga p-värdet för män ligga på 36.66 vilket ligger betydligt närmare kvinnornas. I undersökning 1 (tabell 2 och 3) är det anmärkningsvärt att spridningen hos män är större än hos kvinnorna. Män har ett p-värde högre än kvinnornas inom den principiella nivån, men ett lägre än kvinnor inom den premoraliska nivån och finns inte alls representerade i den konventionella nivån.

6.2 Ålder

Peterson (2001) har i sina studier kunnat se ett samband mellan hög förmåga till etiskt resonemang och hög ålder. Ju äldre respondenten varit, ju högre förmåga till etiskt resonemang har noterats. Detta är ett mönster som inte varit möjligt att lokalisera i någon av denna studies undersökningar. Dessa har istället visat att det finns tendenser till det motsatta, vilket betyder att dessa undersökningar visar något nytt (tabell 4 och 10). De yngsta respondenterna uppvisar det högsta genomsnittliga p-värdet, som sedan sjunker i takt med ålder. I undersökning 1 (tabell 4) har den yngsta ålderskategorin ett resonemang som motsvarar den principiella nivån i Kohlbergs moralutvecklingsteori. Närmare bestämt befinner sig dessa på steg fem, vilket betyder att deras resonemang präglas av att gynna så många som möjligt. De är inte beroende av lagar och regelverk för att göra olika ställningstaganden, vilket kan betyda fördelar när de i egenskap av anställda på bank, skall göra de subjektiva bedömningar som krävs utifrån IFRS 7. Dock kan det tänkas att anställda i denna ålderskategori inte utsätts för dessa bedömningssituationer, utan att det istället är anställda med högre ålder, då de kan tänkas ha längre arbetslivserfarenhet. Respondenter i de äldre ålderskategorierna når dock inte upp till samma nivå som dessa. I undersökning 1 finns både den konventionella nivån samt den lägsta premoraliska nivån representerade. I undersökning 2 (tabell 10) är inte spridningen lika stor. Alla ålderskategorier befinner sig inom den konventionella nivån, men den yngsta kategorin innehar det högsta p-värdet.

Enligt Kohlberg utvecklas det etiska resonemanget utifrån tre nivåer. Eftersom resonemanget inte kan gå tillbaka, utan endast utvecklas, betyder det att de äldre respondenterna i studien har en lägre förmåga även som unga. Vidare har de inte kunnat tillgodogöra sig verktyg för att kunna föra sitt etiska resonemang på en högre nivå. De yngre i studien har däremot tillgodogjort sig dessa verktyg.

Möjligtvis kan det vara så att utbildningens karaktär har moderniserats, och att den idag innehåller andra verktyg, som kan användas vid ett etiskt resonemang. Dock har författarna inte undersökt närmare hur åldersfördelningen ser ut bland de olika utbildningslängderna och om dessa har ett samband med etiskt resonemang.

Ur ett samhällsperspektiv är studiens resultat betryggande, om det betyder att individer som är på väg in i arbetslivet för ett resonemang på en sådan nivå, att de utgår ifrån det universellt bästa. Dock betyder detta även att de som är anställda idag, inte har samma förmåga att göra

de subjektiva bedömningar och värderingar som IFRS 7 förutsätter att användarna av redovisningen skall göra.

6.3 Utbildning

Enligt Reiss & Mitra (1998) har utbildning ingen påverkan på vilken förmåga till etiskt resonemang som uppvisas. I undersökning 1 (tabell 5) fann dock författarna en negativ samvariation mellan utbildning och förmåga till etiskt resonemang. Den första undersökningens utfall visar att respondenter utan akademisk utbildning har det högsta p-värdet, 41.67, och att p-värdet sedan sjunker i takt med att utbildningslängden stiger. Utbildningslängd skulle därmed kunna ses som en faktor som kan förklara moralisk medvetenhet. Dock innebär den negativa korrelationen att utbildning inte gynnar det etiska resonemanget. Det kan vara så att en individ under utbildningen konfronteras med många olika synsätt, och att individen sedan har svårt att urskilja det bästa av dem. Det kan även vara så att individen, likt som av en företagskultur, blir påverkad av det synsätt som karaktäriserar utbildningen och dess andra studenter på ett negativt sätt.

I undersökning 2 (tabell 11) fann författarna inget samband mellan utbildningslängd och förmåga till etiskt resonemang. Det noterades dock att det förekom en peak på 43.33 vid en utbildningslängd på tre år, som motsvarar den principiella nivån på Kohlbergs skala. Kortare samt längre utbildningar än tre år innebar ett lägre p-värde, på en lägre nivå på Kohlbergs skala. Författarna finner det som möjligt att det finns en gräns för hur mycket utbildning som gynnar den moraliska medvetenheten. Vid en längre utbildningslängd kan det vara möjligt att individen har för mycket att beakta. Att alla de intryck individen lärt sig att ta i anspråk inte går att sortera på ett fördelaktigt sätt, och att det därför blir en negativ utgång gällande p-värde. Det kan dock vara så att det höga p-värdet på 43.33 är en slump. Liksom Reis & Mitra (1998), fann inte heller Shaub (1994) eller Persons (2009) något samband mellan faktorerna utbildningslängd och etiskt resonemang.

Det genomsnittliga p-värdet på 43.33, som uppmättes i undersökning 2 (tabell 5) för en utbildningslängd på tre år, motsvarar som sagt den principiella nivån. Detta innebär enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori att respondenter med en utbildningslängd på tre år, själva kan välja ut vilka principer som ska ligga till grund för deras bedömningar av rätt och fel. 43.33 uppfyller det femte steget på Kohlbergs skala, och medför att individen har ett utilitaristiskt synsätt, och kan antas ta in för- och nackdelar både för banken och för dess omgivning. På så sätt kan denna andel av de bankanställda väga in många olika detaljer, och utefter det frambringa största möjliga samhällsnytta.

I undersökning 1 (tabell 5) befinner sig samtliga respondenter förutom en på den konventionella nivån. Nivån karaktäriseras av att individen kan väga in konsekvenser för den närmaste omgivningen, vilket kan antas vara den egna banken och dess kunder. Dock anser individen att konsekvenserna av dess handling är mindre viktiga än att handlingen blir accepterad av omgivningen, vilket kan tolkas som att individen blir färgad av exempelvis en företagskultur. Avgörande för individens moraliska medvetenhet är då vilken företagskultur som präglar arbetsplatsen.

Något som flera av de tidigare studierna antog, var att det snarare är personlighet, och inte utbildning, som påverkar förmågan till etiskt resonemang. Persons (2009) menar att individers personliga etiska karaktäristika kan spegla deras val av utbildning. Det kan vara så att respondenternas personliga karaktäristika kan spegla deras val av arbetsplats, eller att banker systematiskt väljer att anställa personer med en viss egenskap eller utbildning. Detta är intressant då man ser till hur pass universell bankpersonal behöver vara i sitt etiska resonemang. Är det rätt typ av personligheter som söker sig till banksektorn, och anställs individer med passande karaktäristika av bankerna? Detta är även intressant att beakta med tanke på det resonemang som fördes angående att en individ, under sin utbildning, kan bli påverkad av medstudenter och utbildningskultur. Om detta förekommer, och som denna studie påvisar, innebär en negativ utveckling av förmågan till etiskt resonemang, torde det vara intressant för ansvariga att uppmärksamma och förändra beteendet.

6.4 År i arbetslivet

I undersökning 1 (tabell 6) har majoriteten av respondenterna varit anställda på bank i mellan ett år och fem år. Dessa har det högsta genomsnittliga p-värdet på 49.33, ett värde som motsvarar den principiella nivån, den högsta nivån vad gäller Kohlbergs moralutvecklingsteori. Även de som endast varit anställda i upp till ett år, har ett etiskt resonemang motsvarande den principiella nivån, men med ett något lägre p-värde på 43.34. Därefter har anställningslängden en negativ samvariation med p-värdet, med två markant lägre p-värden. Även i undersökning 2 (tabell 12) fann författarna en negativ samvariation mellan anställningslängd och förmåga till etiskt resonemang. Resultatet kan ses som att individen blir allt mer påverkad av sin arbetsplats, ju längre denna arbetat där. Anställningslängden kan medföra att det etiska resonemanget blir dämpat för vad som anses vara oetiskt och inte utanför arbetsplatsen, vilket bidrar till att p-värdet sjunker. Kohlberg menar att en individs etiska resonemang inte kan sjunka över tid, utan enbart öka, vilket innebär att resultatet i undersökning 2 torde vara slumpmässigt, och inte visa på realistiska samband. Att anställningslängd kan anses minska den moraliska medvetenheten kan vara oroande. Dock är det en minoritet som representerar de lägre värdena, och dessa kan egentligen inte säga så mycket om huruvida en längre anställningstid är en påverkande faktor.

Inte i någon annan studie som författarna tagit del av har denna samvariation belysts, men Reiss & Mitras (1998) resultat kan tolkas på olika sätt. De fann att de som arbetat en kortare tid hade färre åsikter om oetiskt beteende, medan de som arbetat längre hade mer överseende med ett oetiskt beteende på arbetsplatsen. Vad som här anses som det mest etiska resonemanget är subjektivt.

Resultatet i studien kan bero på att de yngre respondenterna mer nyligen utsatts för stimuli angående dessa problemställningar. Att respondenterna under tidigare utbildning stött på argumentationer och uppgifter som väckt frågor om det etiska resonemanget. Detta förutsätter självklart att de som enligt sakfrågorna inte arbetat inom bank längre än fem år, slutfört en utbildning en kort tid innan de började inom bank. Författarna menar att de som inte yrkesarbetat lika länge, har utbildningen och det tankesättet mer färskt i minnet. Dock är det

inte säkert att det under utbildningen förekom avsnitt som behandlade etiskt resonemang eller liknande problematiseringar.

Som en fortsättning på det tidigare resonemanget kan frågan om etikkurser på arbetsplatsen tas upp. Utifrån resultaten från de båda undersökningarna, utgår författarna från att det inte förekommer utbildning inom etik på respondenternas arbetsplatser. Detta trots att författarna innan undersökningarna utfördes, talade med en bankanställd som påtalade förekomsten av kontinuerlig utbildning. Om det däremot är så att respondenterna genomgått utbildning på arbetsplatsen, ifrågasätter författarna innehållet samt utförandet av dessa.

6.5 Studenter

Capretti & Wendéus (2010) jämförde förstaårsstudenters förmåga till etiskt resonemang, med sista års studenter. Författarna fann att respondenternas resultat generellt befann sig mellan steg två och fem på Kohlbergs skala. Detta liknar resultatet för studien som nu gjorts på bankpersonal. Detta är dock ett väldigt brett spann. Banktjänstemäns genomsnittliga p-värde, om båda undersökningarna slås samman, är 34.95 (tabell 13), ett värde som ligger inom ramen för den konventionella nivån. Jämfört med studenter motsvarar denna siffra första-årsstudenternas etiska resonemang. Den faktor som bidrog till att de studenter som kommit längst i sin utbildning hade en högre förmåga till etiskt resonemang var, enligt författarna, utbildningen. Den tidigare studie gjord på studenter och yrkesverksamma inom psykologi, av Nervez & Gleason (2007), fick ett liknande resultat som Capretti & Wendéus (2010). Även här fanns en samvariation mellan p-värde och hur långt respondenten kommit i sina studier. Förstaårsstudenternas p-värde på 43.82 var det lägsta uppmätta, men var ändå mycket högt och motsvarar den högsta principiella nivån. Därefter kom sistaårsstudenterna med ett p-värde på 51.61. Något sådant högt värde uppmättes inte i undersökningarna gjorda på bankpersonal. Det allra högsta värdet bland psykologstudenter stod de yrkesverksamma, tidigare studenterna för, med ett p-värde på 61.99. Vad denna studie dock visat, finns det ingen samvariation mellan utbildningslängd och förmåga till etiskt resonemang hos banktjänstemän.

Capretti & Wendéus (2010) samt Nervez & Gleason (2007) har i sina studier jämfört studenter som läser samma utbildning, något denna studie inte gjort. Detta kan tänkas förklara den skillnad som ovan belysts. Är så fallet betyder det att vissa utbildningar leder till den positiva utveckling av förmågan till etiskt resonemang, som ovan presenterade studier visat, medan andra utbildningar istället får motsatt effekt. Annars skulle rimligtvis banktjänstemännens p-värde vara betydligt högre än vad studien visat. Det är möjligt att en viss utbildning ger högre förmåga till etiskt resonemang, men vad denna studie visat är att utbildningslängd inte generellt leder till detta.

Viktigt att komma ihåg i sammanhanget är att Capretti & Wendéus (2010) genomfört sin studie med MJI som verktyg istället för DIT, och därmed inte kunnat tilldela sina respondenter några p-värden. Då MJI brukar generera en lägre förmåga till etiskt resonemang än DIT, är det sannolikt att resultatet i undersökningen skall justeras upp för att jämförelsen skall ge en rättvisande bild. Dock kommer en justering inte medföra några drastiska

förändringar av jämförelsen, eftersom studenter visade en högre förmåga till etiskt resonemang, trots att MJI var det verktyg som användes.

6. 6 Revisorer

Khan och Tsitinidis (2009) genomförde en studie på revisorer i Stockholmsregionen. De fann att det genomsnittliga p-värdet för det sammanlagda antalet respondenter var 33.98. I en jämförelse med studien gjord på bankpersonal är värdet något lägre för revisorer. Bankanställda fick ett genomsnittligt p-värde på 34.95 (tabell 13), och skillnaden kan anses marginell. Författarna finner det snarlika resultatet intressant, då de båda yrkena innebär stort ansvar och förtroende från omgivningen. Revisorer, liksom bankpersonal, utsätts ofta för moraliska dilemman i sin yrkesroll och de behöver väga in olika aspekter då de tar beslut. De båda studiernas genomsnittliga p-värden motsvarar den konventionella nivån, som innebär att individen kan väga in konsekvenser även för omgivningen i sitt handlande. Det är centralt för individen att upprätthålla förväntningar som omgivningen har på denna, vilket i detta fall kan innebära att kunder, arbetsgivare och myndigheter litar på att individen handlar korrekt och rättroget.

En skillnad studierna emellan är att majoriteten av revisorerna hamnade på den pre-konventionella nivån, medan den större delen av bankpersonal hamnade på den konventionella nivån. Detta kan innebära att revisorer i större utsträckning har en lägre förmåga till etiskt resonemang, än vad bankpersonal har. Denna aspekt kan anses innebära en större skillnad mellan yrkena, än vad det genomsnittliga p-värdet gör. Om så är fallet kan yrkeskåren bankpersonal antas ha en högre grad av förmåga till etiskt resonemang än vad revisorer har.

Khan och Tsitinidis (2009) undersökte även om förekomsten av kurser i etik kan innebära en skillnad i förmåga till etiskt resonemang. Detta fann de dock inget som påvisade. I studien om bankpersonal har denna faktor inte studerats, utan enbart utbildning i allmänhet och dess påverkan på p-värdet. Inte heller en generell utbildning kan anses påverka den etiska förmågan, utifrån vad studiens resultat visade.

7. Slutsats

I detta kapitel svarar författarna på uppsatsen frågeställning. Därefter ges förslag till vidare studier.

Vilka faktorer påverkar bankanställdas moraliska medvetenhet?

Undersökning 1 och 2 motsäger sig själva i sina resultat angående om kön kan ses som en påverkande faktor gällande förmåga till etiskt resonemang. I undersökning 1 hamnar männens resonemang på steg fyra och kvinnornas på steg tre, medan det i undersökning 2 pekar på det motsatta. Både män och kvinnor befinner sig dock nära varandra i de båda undersökningarna, och de hamnar båda gångerna på den konventionella nivån, då ett genomsnittligt p-värde räknats ut. Utifrån detta anser författarna att det inte går att uttala sig om ett samband. Vad som däremot anses vara intressant att ta upp, är att den konventionella nivån uppfyller flera av de krav som kan ställas på en person inom bank. De känner respekt inför auktoriteter och kan väga in konsekvenser för omgivningen vid sitt handlande. I undersökning 2 är skillnaden könen emellan dock mer påtaglig än i undersökning 1, och kvinnorna finns inte alls representerade på den lägsta nivån.

Författarna fann inget som tyder på att ålder har en positiv korrelation med förmågan till etiskt resonemang, vilket tidigare studier har. Däremot kunde det motsatta utläsas, att en stigande ålder leder till en lägre förmåga. De yngre respondenterna har ett högre genomsnittligt p-värde än vad de äldre har. Enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori kan en individs förmåga till etiskt resonemang inte sjunka med tiden. Därför tror författarna att utfallet snarare kan bero på exempelvis modernare utbildningar och annat som gör att yngre individer i större utsträckning kan föra ett högre etiskt resonemang. Vidare kan denna förekomst bero på arbetsplatsen, och att det skett förändringar i anställningskrav. Detta har författarna valt att inte gå vidare med, då de inte undersökt närmare om de som är äldre också är de som jobbat längst inom bank. Resultatet att yngre för ett mer etiskt resonemang, känns betryggande, då detta kan ses som en positiv utveckling för branschen. Förhoppningsvis håller den positiva trenden håller i sig, och innebär ett skift hos bankpersonal.

Gällande vilken påverkan utbildningslängd har på förmågan till etiskt resonemang, fann författarna en negativ korrelation i undersökning 1. Resultatet innebär att en längre utbildningslängd inte gynnar det etiska resonemanget. I undersökning 2 däremot syns ingen synlig samvariation. Det författarna fann intressant var att de som genomfört en utbildning på tre år hade ett markant högre p-värde, än de med en kortare samt längre utbildning bakom sig. Författarna resonerar kring om detta tyder på att en utbildning på tre år är det optimala gällande utveckling av det etiska resonemanget, men anser att underlaget är för svagt. Tidigare studier har pekat på att personlighet och personlig preferens, snarare än utbildningens karaktär, spelar roll.

De respondenter som arbetat kortare tid än fem år utgör de grupper som fått de högsta p-värdena. En längre anställningstid har, enligt undersökning 1 och 2, en negativ påverkan på förmågan att föra ett etiskt resonemang. Det syns tydligare i undersökning 2, men fenomenet förekommer till viss del även i undersökning 1. Författarna spekulerar kring om detta kan bero på att arbetsplats och företagskultur färgar individen, och negativt utvecklar det etiska resonemanget. Dock motsäger detta det Kohlberg antyder då den etiska förmågan inte kan gå tillbaka. Däremot anser författarna att det kan vara så att individen utvecklar ett parallellt synsätt på arbetsplatsen.

Utifrån denna sammanställning av det som framkommit från denna studies enkät, fås det högsta p-värdet av en person inom bank som är ung, genomgått en treårig utbildning samt som arbetat inom bank i mindre än fem år. Alternativt beror resultatet på utvecklingen i samhället som gör att yngre är kommit i kontakt med ämnet i större utsträckning än vad de äldre gjorde då de var i samma ålder.

För att sätta studiens resultat i ett sammanhang, jämfördes detta med tidigare studier gjorda på studenter och revisorer. I den ena studien, gjord på studenter, är bankpersonalens p-värde likvärdigt med förstaårsstudenterna, medan de studenter som befann sig i slutskedet av sin utbildning befann sig på en högre nivå. I den andra studien om studenter, utförd av Nervez och Gleason, befann sig bankpersonalens genomsnittliga p-värde anmärkningsvärt lägre. Studien utförd på revisorer däremot, visade på ett snarlikt resultat som uppmättes i studien om bankpersonal. En intressant aspekt är att bankanställdas p-värde liknar det som uppmäts för revisorer, vilket är ett liknande yrke vad gäller ansvar och förtroende. Att studenterna i stor utsträckning har ett högre p-värde än bankpersonal, är samstämmigt med det författarna fann om att ålder och arbetslängd har en negativ påverkan på det etiska resonemanget.

På vilket sätt påverkar moralisk medvetenhet beslut avseende riskupplysning i redovisningen?

Författarna anser att för att kunna ta etiskt försvarbara beslut skall resonemanget ske på en nivå motsvarande den principiella nivån i Kohlbergs moralutvecklingsteori. Det krävs ett resonemang som är universellt, att beslutstagaren själv kan identifiera vilka moraliska värden och principer som skall vara vägledande i olika beslutssituationer. Hade reglerna och lagarna varit utformade på så vis att de inte lämnat något utrymme för tillämparen att göra egna bedömningar, hade bördan istället legat på lagstiftarens axlar. När lagar är utformade som IFRS7, där tillämparen själv måste göra subjektiva bedömningar, är det enligt författarna nödvändigt att ha en hög förmåga till etiskt resonemang. Ju fler faktorer som har tagits hänsyn till vid riskupplysning, ju större är sannolikheten att redovisningen tilldelats information som gynnar hela samhället.

Resultatet i denna studie visar på att anställda på bank inte når upp till den principiella nivån. Istället hamnar de på den konventionella nivån, som betyder att de inte resonerar lika omfattande och aktivt som hade varit önskvärt för individer i deras situation. Den konventionella nivån betyder att individer bryr sig mycket av vad omgivningen tycker och att det centrala är att uppfylla omgivningens förväntningar. Har omgivningen i sig ett inflytande

på beslutsfattandet, som är önskvärt ur ett samhällsperspektiv, så är följden av studiens resultat inte lika allvarlig som om omgivningen inte gjorde det.

För att svara på uppsatsen huvudfråga, så kan det förväntas att banktjänstemän inte tar etiskt försvarbara beslut om riskupplysning, i den utsträckning som är önskvärt. Avgörande för beslutsfattarens resonemang är omgivningens förväntningar, vilket betyder att det inte är dennes egna moraliska värden som styr. För att kunna förvänta sig att banktjänstemän tar etiskt försvarbara beslut, anser författarna att det centrala är att individen själv bestämmer vilka etiska värden som beslutet grundar sig på. Inte omgivningens påverkan.

Förslag till vidare forskning

Denna studie har författarna funnit otroligt intressant att göra. Då karaktären på studien är en pilotstudie, lämnas som förslag till vidare forskning att genomföra en liknande studie, men på ett statistiskt representativt urval. Under skrivandets gång har författarna mött på andra infallsvinklar som de funnit intressanta att närmre studera, vilket det inte funnits utrymme för. Främst att göra en närmre granskning av vilken riskupplysning som ges i bankernas redovisning, samt genomföra en undersökning, likt DIT, på anställda med främsta syssla att tillämpa IFRS 7.

Källförteckning

Bergling, K. (1987) *Moralutveckling*, Allmänna Förlaget, Stockholm

Blumberg, B. (2008) *Business research methods*, McGraw-Hill Higher Education, London

Borg, A. & Odell, M. (2009-11-27) *Dags för EU att fatta beslut om tillsynen av banker*
<http://www.regeringen.se/sb/d/11680/a/136110> Hämtad 2010-12-09

Brunnermeier, M. K. (2009) *Journal of Economic Perspectives* Vol. 23, nr 1, s. 77–100,
Deciphering the Liquidity and Credit Crunch 2007–2008

Carpetti, B. & Wendéus, A. (2010) Göteborgs Universitet, Företagsekonomiska Institutionen,
Studenters etiska resonemang

Effekter av likviditetskrav för banker på den svenska bolånemarknaden, Finansiell stabilitet,
nr 1/2010

http://www.riksbank.se/upload/Dokument_riksbank/Kat_publicerat/Rapporter/2010/FSR1/FS_2010_1_sv_ruta3.pdf Hämtad 2010-12-09

Ejlertsson, G. (1996) *Enkäten i praktiken*, Studentlitteratur, Lund

Elm, D. R. & Weber J. (1994) *Journal of Business Ethics* Vol. 13, *Measuring Moral Judgment: The Moral Judgment Interview or the Defining Issues Test?*

European Commission (2010-02-04)

http://ec.europa.eu/internal_market/accounting/docs/ias/20100204ifrs1_en.pdf, Hämtad 2010-12-09

Eynon, G. (1997) *Journal of Business Ethics* Vol. 16, s. 1297-1309, *Factors that influence the moral reasoning abilities of accountants: Implications for universities and the profession*

Fahlin, H. & Strömberg, P. & Wissén, P. (2009-09-13) *Detta lärde vi oss av Lehman Brothers konkurs*, Dagens Industri, hämtad 2010-12-09

Finansinspektionen (2010-03-19)

http://www.fi.se/upload/30_Regler/60_Vagledning/Redovisning/IFRS7_IAS39_prel_bedom2_010_03_19_ny.pdf Hämtad 2010-11-25

Holme, I. M. & Solvang, B. K. (1997) *Forskningsmetodik*, Studentlitteratur, Lund

Khan, F. & Tsitinidis, A. (2009) Södertörns Högskola, Institutionen för Ekonomi och företagande, *Förmågan till etiskt resonemang hos svenska auktoriserade revisorer*

Kidwell, J. (1987) *Journal of Business Ethics* Vol. 6, nr 6, s. 489-493, *Differences in ethical perceptions between male and female managers: Myth or reality?*

- Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977) *Theory Into Practice* Vol. 16, nr 2, s. 53-59 *Moral Development: A Review of the Theory*
- Lundell, K. & Holmström, T. (2004) Handelshögskolan, Göteborgs Universitet, *Etik hos revisorer – En pilotstudie över svenska auktoriserade revisorers förmåga till etiskt resonemang*
- Marton, Jan (2008-09-29) *Redovisningen har skuld i krisen*, Dagens Industri
<http://dagensindustri.se/Functions/ReadArticle.aspx?DIArtId=%c2%ae%e2%80%a0%c3%bf5%c5%bd%c3%8698%c3%be%c3%8e%c3%b7%c3%bf%c3%9bX%c3%bb%40%c3%a1A> Hämtad 2010-11-29
- Narvez, D. & Gleason, T. (2007) *The Journal of Genetic Psychology* Vol. 168, nr 3, s. 251-276, *Research and theory on human development*
- Odell, M. (2008-11-04) *Vägen framåt ur krisen*
<http://www.regeringen.se/sb/d/10137/a/114872> Hämtad 2010-12-09
- Odell, M. (2008-11-12) *Finanskrisen – Nuläge och framtid*
<http://www.regeringen.se/sb/d/10137/a/115445> Hämtad 2010-12-09
- Persons, O. (2009) Rider University, Lawrenceville, New Jersey
- Peterson, D. (2001) *Journal of Business Ethics* Vol. 31, s. 225-252, *Ethical beliefs*
- Rasmussen, W. B. & Windsor, C. A. (2003) *The Journal of Business Ethics* Vol. 47, s 77-87, *Danish Evidence of Auditor's Level of Moral Reasoning and Predisposition to Provide Fair Judgments*
- Reiss, M. C. & Mitra, K. (1998) *The Journal of Business Ethics* Vol. 17, nr 14, s. 1581-1593 *the Effect of Individual Factors on the Acceptability*
- Rosén, H. (2008-09-18) *Så funkar finanskrisen*, Dagens Industri
<http://www.dn.se/ekonomi/sa-funkar-finanskrisen-1.656631> Hämtad 2010-11-26
- Shaub, M. K. (1994) *Journal of Accounting Education* Vol. 12, nr 1, s. 1-26, *An analysis of the association of traditional demographic variables with the moral reasoning of auditing students and auditors*
- Svenska bankföreningen:
[http://www.swedishbankers.se/web/bf.nsf/\\$all/03C87A40933FEB85C12576180046A87C?open](http://www.swedishbankers.se/web/bf.nsf/$all/03C87A40933FEB85C12576180046A87C?open) Hämtad 2010-12-10
- Trost, J. (1994) *Enkätboken*, Studentlitteratur, Lund

Bilaga 1

§ 27 A

För att kunna lämna de upplysningar som krävs enligt punkt 27 B ska ett företag klassificera värderingar till verkligt värde genom användning av en hierarki för verkligt värde som återspeglar betydelsen av de indata som använts i värderingarna. Hierarkin ska innehålla följande nivåer:

- a. Noterade priser (ojusterade) på aktiva marknader för identiska tillgångar eller skulder (Nivå 1)
- b. Andra indata än de noterade priser som ingår i Nivå 1, som är observerbara för tillgången eller skulden antingen direkt (dvs. som priser) eller indirekt (dvs. härledda från priser) (Nivå 2)
- c. Indata för tillgången eller skulden i fråga, som inte bygger på observerbara marknadsdata (icke observerbara indata) (Nivå 3)

Den nivå i hierarkin för verkliga värden där värderingen till verkligt värde kategoriseras i sin helhet ska bestämmas med grund i den lägsta nivå indata som är signifikant för värderingen till verkligt värde i sin helhet. I detta syfte görs bedömningen av indatas signifikans med beaktande av värderingen till verkligt värde i sin helhet. Om det i en värdering till verkligt värde används observerbara indata som kräver betydande justeringar som har sin grund i icke observerbara data, är denna värdering en värdering på Nivå 3. Bedömningen av signifikansen för särskilda indata i värderingen till verkligt värde i sin helhet kräver beaktande av de faktorer som särskilt gäller tillgången eller skulden.

§ 27 B

För värderingar till verkligt värde som redovisas i rapporten över finansiell ställning ska ett företag för varje klass av finansiella instrument upplysa om följande:

- a. Den nivå i hierarkin för verkligt värde där värderingarna till verkligt värde kategoriseras i sin helhet, med uppdelning av värderingarna till verkligt värde i de nivåer som definieras i punkt 27 a.
- b. Eventuella betydande överföringar mellan Nivå 1 och Nivå 2 i hierarkin och anledningen till dessa överföringar. Upplysningar ska lämnas om överföring till varje nivå, och varje sådan överföring ska diskuteras skilt från överföringar från varje nivå. I detta syfte ska signifikansen bedömas med avseende på resultatet, och summa tillgångar eller summa skulder.
- c. En avstämning av ingående och utgående balanser av värderingar till verkligt värde på Nivå 3 i hierarkin, med separat upplysning om periodens förändringar hänförliga till följande:
 - i. Summa vinster eller förluster som redovisats i resultatet, och en beskrivning av var de redovisas i rapporten över totalresultat eller den separata resultaträkningen (om sådan lämnas).
 - ii. Summa vinst eller förlust som redovisats i övrigt totalresultat.

- iii. Inköp, försäljningar, emissioner och regleringar (separat upplysning om varje typ av förändring).
- iv. Överföringar till eller från Nivå 3 (dvs. överföringar hänförliga till förändringar i observerbarheten för marknadsdata) och anledningarna till dessa överföringar. Upplysning ska lämnas om betydande överföringar till Nivå 3 och sådana överföringar ska diskuteras skilt från överföringar från Nivå 3.
- d. Det belopp för periodens totala vinster eller förluster i c (i) ovan, som ingår i resultatet och som är hänförligt till vinster eller förluster avseende de tillgångar och skulder som innehas per rapportperiodens slut, och en beskrivning av var dessa vinster eller förluster redovisas i rapporten över totalresultat eller i den separata resultaträkningen (om sådan lämnas).
- e. För värderingar till verkligt värde på Nivå 3, om en ändring i dessa indata till rimligt möjliga alternativa antaganden skulle innebära att det verkliga värdet ändras i betydande utsträckning, ska företaget ange detta och lämna upplysning om effekten av dessa ändringar. Företaget ska upplysa om hur effekten av en ändring till ett rimligt möjligt alternativt antagande beräknats. I detta syfte ska bedömningen av betydelse göras med hänsyn till resultatet, och samtliga tillgångar eller skulder, eller, när ändringar av det verkliga värdet redovisas i övrigt totalresultat, totalt eget kapital.

Ett företag ska redovisa de kvantitativa upplysningar som krävs enligt denna punkt i tabellform, såvida inte ett annat format är lämpligare.

Förordning (1165/2009/EG)

Bilaga 2

Enkätmall, Defining Issues Test

Dilemma 1, Heinz och medicinen

En kvinna i Europa var nära att dö på grund av en sällsynt cancer. Det fanns dock en medicin som läkarna trodde skulle kunna rädda hennes liv. Det var en form av radium som en apotekare i samma stad nyligen hade upptäckt. Medicinen var kostsam att framställa, men apotekaren sålde medicinen för 10 gånger tillverkningspriset. Inköpspriset för radium låg runt 20 000 kr men apotekaren begärde 200 000 kr för en liten mängd av medicinen. Den sjuka kvinnans man, Heinz, vände sig till alla han kände för att låna pengar, men han lyckades endast få ihop 100 000 kr, vilket var hälften av vad medicinen kostade. Han berättade för apotekaren att hans fru var döende, och bad honom att sälja medicinen till ett lägre pris eller låta honom betala senare. Men apotekaren sa: Nej, jag upptäckte medicinen och jag tänker tjäna pengar på den. Heinz blev desperat och började överväga inbrott i apotekarens affär för att stjäla medicinen åt sin fru.

Bör Heinz stjäla medicinen?

Bör stjäla

Vet inte

Bör inte stjäla

Gradera påståendenas relevans till dilemmat

Mycket viktigt	Viktigt	Lite viktigt	Inte alls viktigt	Irrelevant	
☐	☐	☐	☐	☐	1. Huruvida ett samhälles lagar skall efterlevas.
☐	☐	☐	☐	☐	2. Är det inte naturligt för en kärleksfull make att bry sig om sin fru i den utsträckning att han skulle kunna stjäla?
☐	☐	☐	☐	☐	3. Är Heinz villig att riskera att bli skjuten som en inbrottstjuv eller hamna i fängelse för möjligheten att stjälandet av medicinen kan hjälpa hans fru?
☐	☐	☐	☐	☐	4. Huruvida Heinz är en professionell brottare eller har betydande inflytande hos professionella brottare.
☐	☐	☐	☐	☐	5. Huruvida Heinz stjälar i eget intresse eller enbart för att hjälpa någon annan.
☐	☐	☐	☐	☐	6. Huruvida apotekarens rättigheter till sin upptäckt skall respekteras.
☐	☐	☐	☐	☐	7. Huruvida livets innersta natur är mer övergripande än

					upphörandet genom döden, socialt och individuellt.
--	--	--	--	--	--

☐	☐	☐	☐	☐	8. Vilka värderingar skall utgöra grunden vid beslut om hur människor skall uppföra sig mot varandra.
☐	☐	☐	☐	☐	9. Huruvida apotekaren skall ha rättighet att skydda sig genom en värdelös lag som endast skyddar de rika.
☐	☐	☐	☐	☐	10. Huruvida lagen i det här fallet hindrar det mest grundläggande anspråket hos samhällets medlemmar.
☐	☐	☐	☐	☐	11. Huruvida apotekaren förtjänar att bli bestulen då han är så girig och elak.
☐	☐	☐	☐	☐	12. Skulle stöld i det här fallet bidra till ökat välbefinnande för samhället i helhet eller inte.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Mest viktiga påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Näst viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tredje viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fjärde viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dilemma 2, Förrymd fånge

En man dömts till fängelse i tio år. Efter ett år rymde han från fängelset, flyttade till en annan del av landet och tog namnet Johansson. I åtta år arbetade han hårt, och efter hand lyckades han spara tillräckligt med pengar för att köpa sin egen rörelse. Han var rättvis mot sina kunder, gav sina anställda höga löner och skänkte det mesta av sin egen vinst till välgörenhet. En dag kände fru Karlsson, en gammal granne, igen honom som den man som rymt från fängelset åtta år tidigare, och vilken polisen hade letat efter.

Skall fru Karlsson ange Herr Johansson till polisen och genom det skicka honom tillbaka till fängelset?

Skall ge honom

Vet inte

Skall inte ge honom

Gradera påståendenas relevans till dilemmat

Mycket viktigt	Viktigt	Lite viktigt	Inte alls viktigt	Irrelevant	
☐	☐	☐	☐	☐	1. Har inte herr Johansson skött sig under en tillräckligt lång period för att visa att han inte är en dålig människa?
☐	☐	☐	☐	☐	2. Varje gång någon flyr bestraffning för ett brott, uppmuntrar inte det till fler brott?
☐	☐	☐	☐	☐	3. Skulle vi inte klara oss bättre utan fängelser och förtryck i vårt lagsystem?
☐	☐	☐	☐	☐	4. Har herr Johansson verkligen betalat tillbaka sin skuld till samhället?
☐	☐	☐	☐	☐	5. Skulle samhället ha misslyckats att behandla Herr Johansson rättvist?
☐	☐	☐	☐	☐	6. Vilken nytta gör fängelser bortsatt från samhället, speciellt för en välgörenhetsbenägen människa?
☐	☐	☐	☐	☐	7. Hur kan någon vara så elak och känslökall att man anger Herr Johansson och skickar honom tillbaka till fängelset?
☐	☐	☐	☐	☐	8. Skulle det vara rättvist mot alla andra fångar om som är tvungna att fullgöra sitt straff om inte Herr Johansson angavs?
☐	☐	☐	☐	☐	9. Var Fru Karlsson en nära vän till Herr Johansson?
☐	☐	☐	☐	☐	10. Är det inte en god medborgares skyldighet att ange en förrymd fånge, oavsett konsekvenserna?
☐	☐	☐	☐	☐	11. Hur skall önskan hos människorna och samhället bäst tillgodoses?
☐	☐	☐	☐	☐	12. Om Herr Johansson hamnade i fängelse skulle det leda till något bra för honom eller skydda någon?

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Mest viktiga påståendet	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Näst viktigaste påståendet	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Tredje viktigaste påståendet	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Fjärde viktigaste påståendet	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o

Dilemma 3, Tidningen

Fredrik önskade under sitt sista år på gymnasiet, publicera en studenttidning, i vilken han skulle uttrycka många av sina åsikter. Han önskade uttala sig mot användningen av militära medel i internationella konflikter, samt mot vissa av skolans regler, såsom förbudet mot långt hår för manliga studenter. Innan Fredrik startade tidningen frågade han rektorn om tillstånd. Rektorn gav sitt tillstånd till utgivningen, under förutsättning att Fredrik visade honom alla artiklar i förväg för godkännande. Fredrik gick med på det och lämnade in ett antal artiklar i förväg för godkännande. Rektorn godkände alla och Fredriks studenttidning kom ut med två nummer under de följande veckorna. Rektorn hade dock inte förväntat sig att Fredriks studenttidning skulle få så stor uppmärksamhet som det visade sig. Tidningen eggade upp studenterna till sådan grad att de började organisera protester mot skolans regler angående långt hår och flera av skolans andra regler. Uppretade föräldrar reagerade starkt mot Fredriks åsikter. Rektorn fick ta emot flera samtal där föräldrarna menade att i tidningen publicerades opatriotiska åsikter och krävde att tidningen skulle stoppas. Som resultat av den tilltagande spänningen beordrade rektorn Fredrik att stoppa utgivningen av tidningen. Rektorn angav som anledning att Fredriks tidningsverksamhet var splittrande för skolans verksamhet.

Borde rektorn stoppa utgivningen av studenttidningen?

Borde stoppa den

Vet inte

Borde inte stoppa den

Gradera påståendenas relevans till dilemmat

Mycket viktigt	Viktigt	Lite viktigt	Inte alls viktigt	Irrelevant	
☐	☐	☐	☐	☐	1. Har rektorn mer ansvar gentemot studenterna än föräldrarna?
☐	☐	☐	☐	☐	2. Var rektorns löfte att tidningen skulle få publiceras över en lång tid eller lovade han bara att ge sitt tillstånd för en tidning i taget?
☐	☐	☐	☐	☐	3. Skulle studenterna protestera ännu mer om rektorn stoppade tidningen?

☐	☐	☐	☐	☐	4. När skolans välfärd hotas, har rektorn rätt att ge order till studenterna?
☐	☐	☐	☐	☐	5. Har rektorn yttrandefrihet i det här fallet att säga ”nej”?
☐	☐	☐	☐	☐	6. Om rektorn stoppade tidningen, skulle det hindra diskussionen av viktiga problem?
☐	☐	☐	☐	☐	7. Huruvida rektorns beslut skulle få Fredrik att förlora förtroendet för rektorn?
☐	☐	☐	☐	☐	8. Huruvida Fredrik verkligen var lojal mot sin skola, och ifall han verkligen var patriotisk gentemot sitt land.
☐	☐	☐	☐	☐	9. Vilken effekt skulle det ha, på utbildningen av studenternas förmåga till kritiskt tänkande och på deras omdöme, om tidningen stoppades?
☐	☐	☐	☐	☐	10. Huruvida publiceringen av Fredriks åsikter på minsta sätt kränker andras rättigheter?
☐	☐	☐	☐	☐	11. Huruvida rektorn skall låta sig påverkas av några arga föräldrar, när det är han som vet bäst vad som försiggår i hans skola.
☐	☐	☐	☐	☐	12. Huruvida Fredrik använde tidningen för att underblåsa motsättningar och missnöje.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Mest viktiga påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Näst viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tredje viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fjärde viktigaste påståendet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Bilaga 3

Sakfrågor, undersökning 1

Kön?

- Kvinna
- Man

Ålder?

- 25
- 26-35
- 36-45
- 46-

Vilken är din högsta avslutade utbildning?

- Ingen utbildning
- Gymnasiet
- 3-årig eftergymnasial utbildning
- 4-årig eftergymnasial utbildning
- 5-årig eftergymnasial utbildning eller högre

Anställningslängd inom banksektorn?

- Mindre än ett år
- Mellan ett år och fem år
- Mellan sex år och tio år
- Elva år eller längre

Sakfrågor, undersökning 2

Kön?

- Kvinna
- Man

Ålder?

- 20-29
- 30-39
- 40-49
- 50-59
- 60-70

Vilken är din högsta avslutade utbildning?

- Gymnasieutbildning
- Högskola, 3 år
- Högskola, mer än 3 år
- KY-utbildning
- Folkhögskola

Hur länge har du arbetat på din nuvarande arbetsplats?

- Mindre än ett år
- Mellan ett år och tre år
- Mellan tre år och fem år
- Över fem år